

**İskân, İsyan ve Değişim:
XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kadirli
Settlement, Uprising and Change:
Kadirli in the Second Half of the XIXth Century**

Doç. Dr. Cevdet Kırpık*

Özet

Kadirli şehrinin temelleri büyük oranda XIX. yüzyılın ikinci yarısında atıldı. Devlet otoritesinin hâkim kılınması, şehircilik, ekonomik faaliyetler ve toplumsal yapı ile devlet –halk ilişkileri, esaslı bir değişim sürecinden geçti.

1865'te Fırka-i Islahiyye'nin bölgeye gelmesi, Kadirli ve civarındaki köklü değişimin temel belirleyicisi oldu. Derviş Paşa ile Ahmet Cevdet Paşa idaresindeki Fırka-i Islahiyye, bölgede yalnızca devlet otoritesini sağlamakla kalmadı. Toplumu ilgilendiren birçok meseleye müdahale ederek çözmeye çalıştı.

Dönemde devlet otoritesinin varlığı eskisinden daha belirgin bir şekilde hissedilmeye başlandı. Ancak XIX. yüzyılın son çeyreğine girildiğinde nüfuz sahibi ailelerin toplum ve devlet karşısında belirgin bir gücü vardı. Bu güç, 1878'deki Kozanoğlu Ahmet Paşa isyanında daha açık bir şekilde ortaya çıktı. İsyan Kadirli eşrafından Müftüoğlu (Müftü zade) Mehmet ve kardeşi Hazım Beyler etkili bir destek verdiler.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kadirli halkı, bir yandan yerleşik hayata geçme sancıları yaşarken bir yandan da devletin varlığını daha yakından hissediyordu. Yeniden tesis edilen adalet mekanizmasıyla, gelişen tarımsal faaliyetleriyle Kadirli yeni bir döneme girmişti. Bu nedenlerle, 1860'larda başlayan değişim ve dönüşümün bugünün Kadirli'sinin şekillenmesine büyük bir katkısının olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Konu temelde arşiv belgeleri ışığında ele alınarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadirli, iskân, isyan, Kozanoğlu, Fırka-i Islahiyye

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi, cevdetk@erciyes.edu.tr.

Abstract

The foundations of today's city of Kadirli, to large extent, was laid in the second half of XIXth century. A number of fundamental changes took place in many areas including urbanisation, economic activities, social structure, the establishment of state authority and the relationship between State and people.

The fundamental determinant of the change took place in Kadirli and its vicinity was the arrival of Islahiyye Party to the region in 1865. Islahiyye Party, led by Derviş and Ahmet Cevdet Pashas, did not only reestablished the state authority in the region but also tried to resolve many social issues by actively interfering with them.

The existence of the State authority was felt more significantly during the period. However, influential families was exercising significant power against the society and the state by the last quarter of XIXth century. This power emerged more explicitly by the uprising of Kozanoğlu Ahmet Pasha in 1878. The uprising was supported actively by Müftüoğlu Mehmet and his brother Mr. Hazım, both belong to Kadirli gentry.

People of Kadirli were, on the one hand, struggling with the problems of making a transition to settled life. On the other hand, they were feeling the existence of the State authority more closely. Kadirli went into a new period with the introduction of new justice system and development of agricultural activities. For these reasons it would not be wrong to argue that the change and transformations started in 1860s have played important role in shaping today's Kadirli. The issue is examined based on archival documents.

Keywords: Kadirli, Settlement, Uprising, Kozanoğlu, Fırka-i Islahiyye

Giriş

Osmaniye iline bağlı bir ilçe olan Kadirli, Osmanlı döneminde Kars olarak bilinmekteydi. Ancak Doğu Anadolu'daki Kars'tan ayırmak üzere Maraş'a bağlı olduğunu ifade için Kars-ı Maraş tabiri kullanılmıştı. Dulkadiroğullarıyla ilgisinden dolayı da Kars-ı Zülkadriye olarak da anılmaktaydı. Maraş ve civarı 1085'ten itibaren Türklerin yerleştiği bir bölge oldu. Türkmenlerin Çukurova'ya yerleşmesi ise XIV. yüzyılın ortalarından itibaren gerçekleşti. 1337'de Zeyneddin Karaca adlı Türkmen beyi Dulkadir Beyliğini kurdu.¹ Andırın ile Göksun arasındaki Ördekli mevkiinde yapılan savaşla Dulkadir Beyliği yenilgiye uğratılınca Kadirli ve civarı da Osmanlı hâkimiyetine girdi. 1522'de Dulkadirli hanedanından Şehsüvaroğlu Ali Bey'in öldürülmesiyle beyliğin merkezi,

¹ Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, Ankara, 1989, s.1, 8.

doğrudan Osmanlı yöneticileri tarafından idare edilmeye başlandı. Osmanlı yönetimindeki Kadirli, 1561 yılında Zülkadriye Eyaleti'ne bağlı Kars-ı Maraş Sancağı olarak taksim edilmişti. Sancak, Kars ve Andırın (Andırın) olmak üzere iki kazadan oluşmaktaydı. Kars kazasına sekiz nahiye bağlı olup, bunlar Karamanlu Yakası, Savrun, Sinbas (Sumbas), Çokak, Mağara, Göksun, Köstere ve Meğelgin idi. Kars-ı Maraş Sancağı XVII. yüzyılın ortalarına doğru Maraş'a bağlıydı.²

Kars-ı Maraş Sancağı, 1563'te iki kaza, bir kasaba, 12 nahiye, 75 köy, 896 mezra'adan oluşan 25.279 nefer vergi nüfusuna sahip önemli bir sancak merkeziyken, XVII. yüzyıldan itibaren önemini kaybetti. Bunda 1607'de Adana sancakbeyi Cemşid ve Silifke sancakbeyi Muslu'nun Canpoladoğlu Ali Bey ile birlikte sürdürdükleri büyük celali isyanının etkisi olmalıdır.³ XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde şehir merkezi harabe halinde ve terk edilmiş vaziyetteydi.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kadirli, gerek yönetim özellikleri ve gerekse toplumsal ve ekonomik faaliyetler bakımından çok yönlü bir değişim ve dönüşüm sürecinden geçti. Bu değişim Kadirli şehri üzerine ciddi etkiler yaptı. Her değişim ve dönüşümde olduğu gibi burada da çeşitli sancılar yaşandı.

Kadirli XIX. yüzyılın ortalarında Maraş Sancağı'na bağlı Kars-ı Zülkadriye veya kısaca Kars olarak anılmaktaydı.⁴ Bu sıralarda Kars/Kadirli için bazen "kaza" ve bazen de "nahiye" ifadeleri kullanılıyordu. Tanzimat dönemindeki idari birimlerin yeniden yapılandırılması faaliyetleri çerçevesinde kaza, müdür adı verilen bir yönetici tarafından idare edilmekteydi. 1842 yılındaki düzenlemeye göre Tanzimat'ın uygulandığı eyaletlerde zaten adli birer ünite olarak varlığını sürdüren yerlerde ileri gelenler kendi aralarından birini kaza müdürü olarak seçeceklerdi. Müdür bazen kazanın bağlı bulunduğu sancak yöneticisi kaymakam yahut merkezi idare tarafından da atanabilmekteydi. Müdürlüğün en önemli görevleri aşar ve benzeri vergilerin toplanmasını temin etmektir. Müdürlüğün görev tanımı zaman içerisinde değişime uğradı.⁵

Kadirli müdürlerinden bazılarının kimliği hakkında atama veya görevden ayrılma gibi sebeplerle bilgi sahibi olunabilmektedir. Mesela bunlardan biri el-hac Mehmet Sadık Bey'di. Uzun süredir Kadirli müdürlüğü yapmakta olan el-

² Yılmaz Kurt, *Çukurova Tarihinin Kaynakları V, 1563 Tarihli Kars-ı Maraş Sancağı Mufassal Tabrir Defteri*, Ankara, 2011, s. XXVII-XXXIV.

³ Y.Kurt, *Çukurova Tarihinin Kaynakları V, s. XXXIII-XLIII*.

⁴ BOA, A.MKT. UM, 128/28, 29 Safer 1275/8 Ekim 1858.

⁵ 1858'de kaza müdürünün görevleri yeniden tanımlanmış, kazanın mülkiye, maliye, zaptiye ve diğer işlerinden sorumlu tutulmuştu. Müdürler sancak merkezine iletecekleri hususları, Kaza meclisinde görüşüp karara bağlayacak tutanağı ile sunacaklardı. 1864'te kazalar köylere ayrılmış, bazı köylerin birleşmesiyle nahiye birimi oluşturulmuştu. Musa Çadırcı, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Belleten*, cilt: LIII, sayı: 206, 1989, s.238-251.

hac Mehmet Sadık Bey, 1854'te buranın havasının ve suyunun kendisine iyi gelmediğini ileri sürerek Maraş'a gitmiş, bir süre dinlenmiş ancak geri dönmemişti. Müdür, Maraş Mutasarrıflığına yazdığı dilekçede padişah sayesinde müdürü bulunduğu Kars'ı uzunca bir müddetten beri idare ettiğini, bu sene oraların havası ve suyu ile uyum sağlayamadığını, hastalıkla uğraşmakta olduğunu belirterek adı geçen kazanın müdürlüğünden istifa ettiğini belirtmişti.⁶ 1861'deki bir belgede kaza olarak tanımlanan Kars, 5 Mart 1862 tarihli bir belgede ise "nahiye" olarak tanımlanmaktaydı.⁷ Bu dönemde Kadırlı ve Andırın gibi nahiye müdürlüklerinin maaşı düşük olduğundan dışarıdan buralara gelip de müdürlük yapmaya kimse talip olmuyordu. Bu nedenle nahiye müdürlüğüne atanan kişinin yerli olması bir zorunluluktur. Bu bağlamda 13 Ocak 1862 tarihli mazbata ile Kadırlı (Kars) müdürlüğüne Mehmet Ağa adında biri atanmıştı.⁸ Mehmet Ağa'nın müdür olarak atanmasından yaklaşık iki sene sonra merkezi yönetimin aldığı kararla artık müdürlere "kaymakam" denmeye başlandı. Zira 1864 tarihli Tuna Vilayeti Nizamnamesine göre kazanın en üst mülki amiri kaymakamdı.⁹

Devlet yönetiminin değişim ve dönüşüm süreci yaşadığı bir dönemde Kadırlı de bu gelişmelerden nasibini almaktaydı. Kadırlı şehrinin ve civar köylerin temelleri büyük oranda XIX. yüzyılın ikinci yarısında atıldı. Devlet otoritesinin hâkim kılınması, şehircilik, ekonomik faaliyetler ve toplumsal yapı ile devlet –halk ilişkileri, esaslı bir değişim sürecinden geçti. Uzun yıllar öncesinde mamur bir yer olan Kadırlı, daha sonra halkının dağlara doğru çekilmesiyle terk edilmiş bir hale dönüşmüştü. Burası 1860'lara geldiğinde *Paçaryeri* olarak adlandırılmaktaydı ve dikkate değer bir yapı olarak sadece Alacami vardı.

Fırka-i Islahiyye heyetinin 1865 yılı yazında buraya gelmesiyle reform denilebilecek adımlar atıldı.¹⁰ Fırka-i Islahiyye yöneticileri, Kozan'a vardktan sonra burada bir nevi hanedanlık kurmuş olan ve devlete kafa tutan Kozanoğullarını yönetimden uzaklaştırarak burayı "Sancak" olarak örgütledi. Böylece Kozan Sancağı kurularak Adana'ya bağlandı. İsyan halinde bulunan Tatarlı ile Kozanoğullarının nüfuzu altında bulunan Sumbas ve civardaki diğer

⁶BOA, MVL, 270/55, 5 Cemaziyülevvel 1270/3 Şubat 1854.

⁷BOA, MVL, 609/19, Selh-i Şaban 1277/12 Mart 1861.

⁸BOA, MVL, 627/14, 3 Ramazan 1278/5 Mart 1862.

⁹ M. Çadircı, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", s.238; Yücel Özkaya, "Kaymakam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt:25, İstanbul, 2002, s.85.

¹⁰ Cevdet Paşa, *Tezâkür* 21-39, Hazırlayan: Prof. Cavit Baysun, Ankara, 1991, s.159-160, 180-181. Fırka-i Islahiyye ve faaliyetleri hakkında bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Fırka-i Islahiyye," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt:13, İstanbul, 1996, s.35-37; Yusuf Halaçoğlu, "Fırka-i Islâhiye ve Yapmış Olduğu İskân", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Mart 1973, sayı:27; Nuri Yavuz, "Fırka-i Islahiye Ordusunun Özellikleri ve Faaliyetleri", *Akademik Bakış*, sayı:10, Yaz 2012.

yerler de Kars-ı Zülkadriye (Kadirli)'ye ilave ile kaza, Kozan Sancağına bağlandı.¹¹

1865 yılında Kozan Sancağı vasıtasıyla Adana'ya bağlanan Kadirli, bir yıl sonra bu kez Halep Eyaleti'ne bağlandı. Çünkü Kozan Sancağı yeni idari taksimat gereği sınırları genişletilen Halep'e bağlanmıştı.¹²

Yapılan yeni çalışmalara rağmen Kadirli'de devletin idari teşkilatlanmasını sağlamak kolay olmadı. Cevdet Paşa, Kadirli'de bu sıralarda hükümet konağı olmadığını ve bu amaç için bir çadırın kullanıldığını belirterek şu çarpıcı ifadelere yer vermişti:

“Ahalî tarafından altı yüz bu kadar hane ve pek çok dükkânlar inşa olunmuş ve bir taraftan dahi inşa olunmakta bulunmuş olduğu halde hükümet hâlâ çadır altında idi. Şöyle ki, birkaç büyücek kara çadır tedarik olunarak biri hükümet dairesi ittihaz olunmuş (kabul olunmuş) ve ikisinde Meclis-i İdare ve Meclis-i Deavî akd olunmakta bulunmuş idi. Zabtiyeler (subaylar) açıkta ve mahbuslar diğer bazı çadırlarda bağlı idi.”¹³

Yöneticiler, çadırdan kurtularak sağlıklı bir hükümet binası yaptırabilmek için büyük bir çaba sarf etmeye başladılar. Bu doğrultudaki talepler üzerine Halep Valiliği'ne yazılan yazıda Kadirli'de bir hükümet konağı yapılmasının uygun olduğu belirtilmekle birlikte masraf miktarına dair herhangi bir bilgi olmaması nedeniyle keşif yaptırılarak buna dair bilginin verilmesi istenmişti.¹⁴ 1867 yılı ilkbaharında Halep Valisi Ahmet Cevdet Paşa'nın bu yöndeki girişimleri devam etmekteydi.¹⁵ Bu çerçevede Kars (Kadirli) Kaza Meclisi¹⁶, yapılacak hükümet binası için bir plan hazırlamış ve bunu Kozan Sancağına sunmuştu. Bir de masraf defteri hazırlanmıştı. Buna göre usta parası dâhil

¹¹ Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s.180-181.

¹² Cevdet Paşa'nın Halep valiliğine atanmasıyla Halep Eyaleti, Halep, Payas, Adana, Kozan, Maraş, Urfa ve Zor sancaklarından oluşan büyük bir yönetim birimine dönüşmüştü. Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s.202.

¹³ Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s.20-205.

¹⁴BOA, MVL, 1059/69, 05 Şaban 1283/12 Aralık 1866.

¹⁵BOA, İ. MVL, 572/25703, 5 Zilkade 1283/11 Mart 1867; BOA, İ. MVL, 572/25703, Lef 2.

¹⁶ Kaza Meclisi'nden kasıt Kaza İdare Meclisiydi. Merkezi idare tarafından yapılan 8 Kasım 1864 tarihli düzenlemeye göre Kaza İdare Meclisi müdür başkanlığında kaza hâkimi, müftü ile Müslüman olmayanların ruhani reisleri, kaza kâtibi ve dört üyeden oluşmaktaydı. Bu dört üyenin ikisi Müslüman olmayan topluluklardan seçilerek görevlendirilmekteydi. Meclis mülkiye, maliye, zaptiye, nafıa, tapu ve ziraata dair işlerin yürütülmesinden sorumluydu. Çadırcı, “Türkiye’de Kaza Yönetimi”, s.248-249; İlber Ortaylı, *Tanzimatdan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, İstanbul, 1985, s.61.

binanın 23.644,5 kuruşa inşa olunacağı kanaatine varılmış, bu husus bir süre sonra Maliye Nezareti'ne arz edilmişti.¹⁷

Hükümet konağı yaptırma çabaları uzun yıllar öncesinde başlasa da 1901'e gelindiğinde çabaların semeresi hâlâ alınamamıştı. 1894'te başlayıp 1897'te bitirilmesi planlanan hükümet binası çeşitli nedenlerle bitirilememişti. Bu nedenle kiralanmış bir ev, hükümet konağı olarak kullanılmaktaydı. Konak inşası bir yana yedi yıldır hükümet binası olarak kullanılan evin kirasının ödenmesinde bile sıkıntılar ve düzensizlikler yaşanmaktaydı. Evin sahibi olan bir cami imamı, üç yıldır alamadığı kira bedeli için sürekli mücadele ediyordu.¹⁸

Hükümet binası yaptırma çalışmaları devam etmekle birlikte Kadırlı, bir kaza merkezi olarak varlığını sürdürmekte, bir kaymakamlık şeklinde idare olunmaktaydı. XIX. yüzyılın son çeyreğinde Kadırlı'ye atanan kaymakamlardan bazıları hakkında bilgi sahibiyiz. 17 Ekim 1878 tarihli bir belgeye göre Kadırlı kaymakamı olarak atanan Rifat Efendi henüz görevine başlamadığından yerine Belenköy Kaymakamı Ahmet Bey'in atanması istenmişti. Bu öneri bu sıralarda Adana'da bulunan Cevdet Paşa ile İzzet Paşa tarafından yapılmıştı. Onlar, buraya atanacak kaymakamın bölgenin durumuna vâkıf, halkın mizacını iyi bilen birinin olması gerektiğini düşünüyorlardı. Bunun için uygun isim evvelce bir iki kez Kars kaymakamlığı yapmış olan eski Belenköy Kaymakamı Ahmet Bey'di. Nitekim bu öneri merkezi idare tarafından kabul edilerek atama kesinleşti.¹⁹ Rifat Bey'in görev yerine gitmemesi, henüz sona eren ve aşağıda detayı verilecek olan Kozanoğlu isyanı sonrasında denk gelmekteydi. Bu isyan sırasında Kozanoğlu ile işbirliğine giden Müftüzadeler, Kadırlı'deki devlete ait bütün evraka el koymuşlar devlet görevlilerini de görevden uzaklaştırmışlardı. Bu olay, Kadırlı'de yerel âyanın gücünü ve elbette merkezi idarenin güçsüzlüğünü açıkça göstermekteydi.

Adana Vilayet yıllığında 1894 yılında Kadırlı'deki devlet görevlileri hakkında da bilgi verilmektedir. Buna göre kaymakam Refiğ Bey, Müftü Osman Nuri Efendi ve Belediye Reisi de Hacı Osman Ağa idi. Çokak Nahiyesi Müdürü ise Osman Efendi idi.²⁰

¹⁷BOA, İMVL, 25801, Lef:3.Lef:6 27 Mayıs 1283/8 Haziran 1867.

¹⁸BOA, DH. MKT, 2490/24, 2 Mayıs 1317/15 Mayıs 1901

¹⁹BOA, İDH, 774/63032, 5 Teşrinievvel 1294/17 Ekim 1878.

²⁰1894 tarihli Adana Vilayet Salnamesi'ne göre Kars(Kadırlı)'daki diğer resmi görevliler hakkında bilgi sahibiyiz: Naib Ömer Lütfü Efendi, Mal Müdürü Mehmet Niyazi Efendi, Tahrirat Kâtibi Ahmet Tevfik Efendi idi. Kazanın yönetilmesinde önemli rol oynayan İdare Meclisi'ndeki görevliler ise şunlardı: Reis Kaymakam Bey, doğal üyeler: naib, müftü, mal müdürü; seçilmiş üyeler Müftüzade Mehmet Efendi, Hasan Tahsin Efendi, Badas Ağa, Toros Ağa, Kâtip Ahmet Tevfik Efendi. Bidayet Mahkemesi: Reis naib efendi, üyeler: Veli Efendi, Kirkor Ağa; başkâtip İbrahim Efendi; müstantık muavini

Netice itibarıyla XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kadırlı'de hükümet gücü yeniden kurulmaya çalışılmıştı. Ancak aşağıda değinileceği üzere hâlâ yerel âyanın son derece güçlü olduğu, gücünü gerek halk ve gerekse devlet nezdinde fazlasıyla hissettirdiği anlaşılmaktadır.

1. Yerleşik Hayata Geçiş Çabaları

XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Kadırlı'de yaşayan halk büyük ölçüde yerleşik olmayıp, yazı aylarında kışı ise Çukurova'da geçirmekteydi. Halkı bu tercihe zorlayan bir takım sebepler vardı. Öncelikle Kadırlı civarındaki ovaların büyük oranda bataklıklarla kaplı olması ve yaz mevsiminin son derece sıcak oluşu, başta sıtma olmak üzere çeşitli hastalıklara yol açmaktaydı. Bu nedenle halk, baharla birlikte serin ve sağlık açısından daha elverişli olan yaylalara gitmekte, güz döneminde sıcaklıkların azalmasıyla da geri dönmekteydi.

II. Mahmut'la başlayan merkezi otoriteyi güçlendirerek devletin gücünü bütün ülke sathında hissettirme düşüncesi, Tanzimat Dönemi'nde de devam ediyordu. Devleti yeniden yapılandırma sürecinde ele alınan sosyal ve idari konulardan biri de aşiretlerin durumu oldu.²¹ Tanzimat Fermanı'nın üç temel ilkesi askerlik, vergi ve asayişin sağlanması aşiretlerle doğrudan ilgiliydi. Göçebe yahut yarı göçebelik nüfus sayımını, asker teminini ve vergi alınmasını olumsuz etkiliyordu. Çünkü bunlar, askerlikten ve vergi ödemekten kurtulmak için ya yer değiştiriyor ya da kaçıyorlardı.²²

Yine yerleşik olmayan nüfusu yerleşik hayata geçirmek devlet otoritesini kuvvetlendirmenin göstergelerindendi. Çoğu kez aşiret adı altında organize olan göçebe yahut yarı göçebe topluluklar, yöneticilerin ve halkın şikâyetlerine neden olmaktaydı. Bunlar kışlak ile yaylak arasındaki gidiş gelişleri esnasında göç

Abdülcelil Efendi; mahkeme-i şeriye kâtibi: münhal. Kazada mali işlerle ilgili de bir büro bulunmaktaydı. Burada bulunan görevliler ise şunlardı: Mal müdürü: Mehmet Niyazi Efendi, yardımcısı: Hüseyin Efendi; Sandık Emîni Hacı Abdurrahman Efendi; tapu kâtibi: Mehmet Sami Efendi; orman memuru: münhal. Nüfus İdaresi: memur Yakup Efendi, kâtip Mehmet Emin Efendi. Belediye Dairesi: üyeler; Hacı Mehmet Ağa, Mehmet Efendi, Dede Efendi, Arakil/Erakil? Ağa, Hacı Anderya Ağa, Vani Ağa, Çavuş Ahmet Efendi. Posta memuru: Yakup Efendi. Çokak nahiyesi müdürü Osman Efendi, naib: münhal. *Salname-i Vilayet-i Adana*, 1312/1894, s.227-229.

²¹ Tanzimat'ın aşiretlere uygulanmasına dair bir örnek için bkz. Abdullah Saydam, "Tanzimat İlkelerinin Aşiretlere Uygulanmasına Bir Örnek: Boynuüncelü Aşireti", *Türk Kültürü*, Sayı:503-504, Mart-Nisan 2005, s.78-92.

²² Abdullah Saydam, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Aşiretlerin İskânına Dair Gözlemler," *Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri*, Tarsus, 2000, s.220-221.

yolundaki insanların mahsullerine zarar vermekte, can ve mallarını tehdit etmekteydiler. Şu halde gerek asayiş sorunları ve gerekse vergi ve askerlik meselesinden dolayı devlet, göçebe ya da yarı göçebe toplulukların yerleşik hayata geçirilmesinde fayda görmekteydi. Yerleşik hayata geçme ile atıl halde bulunan topraklar üretime açılacak, buna bağlı olarak vergi kalemlerinde ciddi artış sağlanacaktı.

Kadirli ve civarındaki konar-göçer aileleri yerleşik hayata geçirme işi XIX. yüzyıla mahsus olmayıp önceki dönemlerde de vardı. Nitekim XVII. yüzyılın sonlarına doğru Dulkadirli ulusuna bağlı 20 civarında oymak Ceyhan nehri üzerindeki Kınık, Berendi ve Ayas kazalarına yerleştirilmişti. Ancak bunlar yerleşik hayata alışma konusunda oldukça zorlanmışlar, yer yer firar ederek eski hayat tarzına dönme konusunda ısrarcı olmuşlardı.²³ Ülkenin birçok yerinde özellikle Tanzimat Dönemi'nde aşiretleri yerleşik hayata geçirmek için büyük çaba sarf edildi. Kışı Kadirli ve civarında geçirip yazın başta Kayseri olmak üzere İç Anadolu'nun muhtelif kesimlerine yayılmaya giden Afşarların yerleşik hayata geçirilmesi için büyük bir gayret sarf edilerek önemli ölçüde başarı sağlanmıştı.²⁴ Fırka-i Islahiyye'nin bölgeye gelmesinden önce, 1860'lı yılların başından itibaren devletin Kadirli ve çevresindeki halkı yerleşik hayata geçirme faaliyetleri söz konusuydu. Bu dönemde Kadirli ve civarında önemli nüfus yoğunluğuna sahip aşiret olan Bozdoğan Aşireti²⁵nden devlet kayıtlarında sıkça söz edilmektedir. 1860 yılı sonlarında Bozdoğan aşiretinin yerleşik hayata

²³ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul, 1987, s.77-81.

²⁴Nüfusu hakkında yeterli bilgi bulunmayan Afşarlar, Tanzimat ilan edildiğinde Anadolu'nun büyük aşiretlerinden biriydi. Asayiş sorunlarına yol açmaları ve isyanları sebebiyle devletle arası açılan Afşarların tamamına yakını, 1849'a doğru Ankara, Çankırı, Kayseri, Sivas, Bozok, Kırşehir ve Amasya sancaklarının köy ve kazalarına dağıtık gruplar halinde yerleştirildiler. İskâna tabi tutulan kişi sayısı yirmi bin kadardı. Firar ederek eski yerlerine dönenler ise 1853'te Zamantı kazasındaki eski yaylak ve kışlak mahalline yerleştirildiler. Abdullah Saydam, "Tanzimat Yönetimi ve Afşarlar," *Gazi Üniversitesi Gazî Eğitim Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı-I, Temmuz 2009, Ankara, s.799-822. Ayrıca Orta Anadolu'daki aşiretlerin iskânı konusunda geniş bilgi için bkz. Abdullah Saydam, "Orta Anadolu'daki Aşiretlerin İskânı (1839-1853), *Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan*, Samsun, 1993, s.227-256.

²⁵ "Başlarında Bozdoğan adıyla anılan ve bu nedenle aynı adla anılan bir boy beyinin bulunduğu bu teşekkül, önceleri Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da yurt tutmuştur." Daha sonra Anadolu'nun içlerine gelerek Eretna ve Kadı Burhaneddin'in hizmetine girdiler. Yine Karamanoğulları sınırları içerisine giderek Mut, Ermenek, Gülnar, Silifke civarlarına yayıldılar. Göçebe hayat süren Bozdoğan aşiretinin bir kısmı sonraki yıllarda Adana'nın doğu taraflarına Kadirli ve Kozan civarına kadar uzandılar. Üçler Bulduk, "Bozdoğan Yörükleri ve Yaylak-Kışlak Sahaları," *Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri*, Tarsus, 2000,s.71-76. Bozdoğan aşireti hakkında daha fazla bilgi için bkz. Alparslan Demir, "Bozdoğan Teşekküllerinin Tarihi Gelişimi," *Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri*, Tarsus, 2000, s.103-112.

geçirilmesi için Adana mutasarrıflığının girişimleri oldu. Söz konusu aşiretten olan ailelerin Adana toprağına yerleştirilmeleri için Adana mutasarrıfı Ahmet Paşa, Andırın ve Kars müdürlerine yazı yazmış ve yazıyı Hurşit Bey adına bir görevliyle göndermişti.²⁶ Anlaşıldığına göre Bozdoğan aşireti Adana'ya, Kadirli ve Andırın ise Maraş'a bağlıydı. Adana valiliğı ısrarla Bozdoğan aşiretine mensup olanlardan Maraş sınırları içinde bulunan halkın, Adana toprağına yerleştirilmelerini istiyordu. Bu nedenle Andırın ve Kars müdürlükleriyle işbirliğine gidilmişti.²⁷

Çabalar neticesinde söz konusu aileler Anavarza civarına yerleştirildiler. Yerleştirme işinin Ocak 1861 itibariyle tamamlandığı anlaşılmaktadır. Ancak bu işlem kolay olmamış, Adana'dan gelen Hurşit Bey'in aşiretle mutasarrıf arasında yaptığı müzakereler esnasında Kadirli ve Andırın müdürleri Bozdoğan aşireti tarafından alıkonulmuşlardı.²⁸ Yine Nursit (Nürfet?) Köyü'nde bulunan ve köylülere baskı ve zulüm yapan eski Bozdoğan aşireti müdürü Abdi Ağa'nın da buradan göç ettirilmesi istenmekteydi. Abdi Ağa nakli kabul etmişti ve o da muhtemelen Adana sınırları içerisine dâhil edilecekti.²⁹ Aslında aşiret, ödemesi gereken vergileri Adana'ya ödeyecekti. Fakat Adana sınırları dışında yaşadıklarından bu vergiler tahsil edilemiyordu. Onların Anavarza civarına getirilmelerinin önemli sebeplerinden biri de vergi toplamayı kolaylaştırmaktı.³⁰

Bozdoğan aşireti her ne kadar daha çok Kadirli civarında hareket etse de bağlı bulunduğu yer Adana'ydı. Bu dönemde aşiretler devlet tarafından bir nevi idari bir birim olarak kabul edilmekte olup başında “müdür” tabir edilen bir aşiret reisi bulunmaktaydı. 1861 yılında kaza olarak Kadirli'nin bir müdürü vardı ve bir de “Bozdoğan aşireti müdürü” vardı. Kadirli müdürü Murtaza Ağa ve Bozdoğan aşireti müdürü de Abdi Ağa idi. Bu sıralarda Abdi Ağa'nın devlet ve halk nezdindeki çeşitli uygunsuz hareketinden dolayı müdürlükten azledildiği de anlaşılmaktadır. Aşiret reisinin liderliği devam ettirebilmesi için aşiret üzerinde kuvvetli bir otoriteye sahip olması şarttı. Nitekim Bozdoğan Müdürü Abdi Ağa'nın kendi menfaati için halkın yerleşmesine engel olduğu ve bir takım kanunsuz işler yaptığı iddiaları üzerine inceleme başlatılmıştı. Yapılan incelemede Abdi Ağa'nın halkı iskân yerine göndermediği, gerek müdür iken ve gerekse görevden alındıktan sonra öteden beri halkı kendi tebaası gibi Kozan ile Kadirli arasına oturtup onları istediği gibi kullandığı ortaya çıkmıştı.³¹

²⁶BOA, MVL, 609/19, 2 Cemaziyülahır 1277/16 Aralık 1860.

²⁷BOA, MVL, 609/19, 29 Cemaziyülahır 1277/12 Ocak 1861.

²⁸BOA, MVL, 609/19, 7 Receb 1277/19 Ocak 1861.

²⁹BOA, MVL, 609/19, 15 Receb 1277/27 Ocak 1861.

³⁰BOA, MVL, 609/19, 7 Receb 1277/19 Ocak 1861.

³¹BOA, MVL, 609/19, Selh-i Şaban 1277/12 Mart 1861.

Bu çabalara rağmen Bozdoğan aşiretini yerleşik hayata geçirme konusunda yeterli başarı sağlanamamıştı. Ancak devletin aşiretleri yerleşik hayata geçirme ve yerel âyanın gücünü kırma konusundaki kararlılığı devam ediyordu. Kırım Savaşı sırasında devlet, Gavurdağı ve Kozan dağları arasındaki aşiretlerden asker talebinde bulunmuş ancak aşiretlerin devlete olan muhalefetleri nedeniyle eli boş dönmüştü.

“Savaşın sonra Osmanlı hükümeti hem orduya yeni asker kaynakları temin etmek, hem de bölgeyi itaat altına alıp güvenliği sağlamak, eşkıyalığa son vermek, vergileri düzenli bir şekilde almak ve birçok karışıklığa yol açan konargöçer teşekkülleri yerleşik hayata geçirip ziraatı teşvik etmek için bir askerî güç oluşturma kararı almış ve bu güce de Fırka-i Islâhiyye denmişti.”³² Öte yandan bu yapıyı bilen devlet adamları ileride yabancıların buradaki aşiretleri etki altına alma ihtimalinden endişe ettikleri için müdahale etme gereği duydular.³³

Yine “Kozanoğulları’nın isyanı ve buna bağlı olarak bölgede yaşayan Ermenilerin şikâyetleri, Gâvurdağı’nda Küçükalioglu Dede Bey’in isyan etmesi ve Çukurova’da bulunan aşiretlerin, özellikle Tecirli Aşiretinin, uygunsuz davranışları” da söz konusuydu.³⁴ Bu rahatsızlıkları ortadan kaldırma düşüncesi Fırka-i Islâhiyye adında bir ordu kurulmasında önemli bir rol oynadı. Fırka’nın askeri yetkilisi İbrahim Derviş Paşa, halkla ilgili işleri görmek üzere sivil yetkili ise meşhur tarihçi, hukukçu ve devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa’ydı.³⁵

Fırka-i Islâhiyye’deki görevi nedeniyle 1865’te bölgeye gelen Cevdet Paşa, Kadirli hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Kadirli’nin ova taraflarının Bozdoğan aşiretinin kışlak yeri olduğunu belirten Paşa, aşiretin dışında etkili olan diğer ailelerden de bahsetmektedir. Onun verdiği bilgiye göre Kars-ı Zülkadriye’nin Kozan sınırındaki Sumbas nahiyesinde Kökülü (Gök Veli) Ahmet ve buraya bağlı Yağbasan nahiyesinde ise Gençdoğanlı Ahmet Ağa bulunmaktaydı. Cevdet Paşa bunlardan birincisini nahiyenin beyi, ikincisini ise kethüdası olarak adlandırmıştı. Fırka-i Islâhiyye Osmaniye civarına geldiğinde bu iki kişi Fırka yetkililerine giderek devlete bağlılıklarını bildirmişlerdi. Ağustos 1865’te Osmaniye’den Kozan’a gitmek üzere Hemite Kalesi civarından yola koyulan heyetteki Cevdet Paşa, o dönemki Çukurova’ya dair canlı anlatımlarda bulunur. Paşa, aşiretlerin gezip dolaşma yeri olmasından dolayı hiçbir yerde

³² “Fırka, Balkan isyanlarında kullanılan ve büyük kısmı Batı Anadolu zeybekleri, bir kısmı da Arnavut askerlerinden oluşan yedi tabur yanında Girit ve Adana’dan gelen taburlarla Hassa ikinci süvari alayından oluşan toplam on beş tabur piyade, iki süvari alayı ve 5- 600 kadar da Çerkez, Gürcü ve Kürt atlılarından teşkil edilmişti.” Y.Halaçoğlu, “Fırka-i Islâhiyye”, s.35.

³³ Y.Halaçoğlu, “Fırka-i Islâhiyye ve Yapmış Olduğu İskân”, s. 1-2.

³⁴ Nuri Yavuz, “Fırka-i Islâhiyye Ordusunun Özellikleri ve Faaliyetleri”, *Akademik Bakış*, sayı:10, Yaz 2012, s.115.

³⁵ Y.Halaçoğlu, “Fırka-i Islâhiyye”, s.35.

ziraat ve insan emeğine dair bir iz ve işaretin olmadığını, her taraftan turaç kuşlarının uçtuğunu ve ceylan sürülerinin kaçıştığını belirtir.³⁶

Kadirli merkezinin yeniden canlandırılması çabaları çerçevesinde dağ kesimindeki göçebelere yerleşik hayata geçirilmeleri de hedeflenmişti. Fırka-i İslahiye bu konuyla ilgilenmek üzere Binbaşı Hüseyin Hüsnü Bey'i görevlendirmişti. O, öncelikle Sumbas nahiyesine bağlı Tatarlı cemaatini şimdiki Kadirli civarına yerleştirecekti. Tatarlı cemaati, taşlık (sengistan), dar ve geçit vermeyen yerlerde yaşamaktaydı. Cevdet Paşa'nın ifadelerine bakılırsa bunlar, gasp ve hırsızlık yapmayı alışkanlık haline getirmiş bir topluluktu.³⁷ Hüseyin Hüsnü Bey bölgeye geldikten sonra Kadirli'yi yeniden inşa etme ve göçebelere yerleşik hayata geçirme faaliyetlerine ilave olarak Kars-ı Zülkadriye köyleri ile Sumbas ve Tatarlı cemaatinin nüfusunu sayma işlerine de başlamıştı.³⁸

Binbaşı Hüseyin Hüsnü Bey'in gayretleriyle bir sene içinde bugünkü şehrin temelleri atıldı. Daha sonra Halep valisi olan Ahmet Cevdet Paşa, Andırın üzerinden Kadirli'ye geldiğinde şehirdeki değişim ve gelişmeyi şu ifadelerle dile getirmekteydi:

“Geçen sene buraya Pazaryeri denilir bir hâli sahradan ibaret iken bu kere müceddeden (yeniden) altı yüz bu kadar hane ve bir hayli dükkânlar yapıp bir yeni kasaba peyda olmuş. /.../ Bir taraftan dahi müceddeden hane ve dükkânlar inşa olunmakta idi. /.../ Geçen sene buralarda ebniye değil bir kulübe ve samanlık bile yok iken Pazaryeri'nde böyle bir kasaba peyda oldukta Çukurova'nın her tarafında müceddeden köyler teşkil edilmiş ve Kurt İsmail Paşa'nın zoruyla aşâirin (aşiretlerin) çadırları bozulup parçalar yine hanelerine döşeme yapılmış olduğu nazar-ı hayret ve teaccüp ile görülmüş ve Hüseyin Bey'in bu ikdâmât-ı fevkaladesi Bosna'da ibraz eylemiş olduğu hidemât-ı mebruresine ilave-i fâika olduğundan kendisine azim teşekkür edilmiştir.”

Fırka-i İslahiye'nin bölgeye gelmesiyle göçebelere yerleşik hayata geçirilmesi konusunda önemli adımlar atılmıştı. Bu çabalar neticesinde bölgede yazın Göksun'a kadar uzanıp giden kışın da Çukurova'da kışlayan Bozdoğan aşireti Hemite Kalesi civarına yerleştirildi. Öte yandan Kadirli ile Kozan arasındaki topraklar da ziraata açıldı. Cevdet Paşa Kadirli'den Kozan'a giderkenki izlenimlerini şu şekilde dile getirmişti:

“Her ne hâl ise Kars-ı Zülkadriye'den kalkıp Sis'e gelirken üç saat kadar hep pamuk tarlaları içinden geldik. Sağ tarafımızda Kozan dağlarına ve solumuzda Cihan nehrine dek gözümüzün gördüğü kadar yerler hep mezru (ekili) olup hava dahi misk gibi kokuyordu.”³⁹

³⁶Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s.164, 170.

³⁷Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s.187.

³⁸Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s.189, 191.

³⁹Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s. 204-205.

Cevdet Paşa'nın anlatımına göre putperestlik zamanından kalma olup camiye çevrilen ancak yeniden inşa sürecinde tamir gören Alacami, başka yer olmadığından aşar zahiresi koyma amaçlı olarak kullanılmakta ve içinde namaz kılınmamaktaydı. Şehirde bu camiden başka hiçbir eski eser yoktu. Kadirli halkının çok büyük bir kısmı sazdan ve kamıştan yapılmış huğlarda kalmakta olup taş, kireç ve keresteden yapılmış evlerde kalanların sayısı pek azdı. Bir sene içinde Kadirli'nin dağlarında yaşayan göçebeler, çadırları yırtılmak suretiyle yerleşik hayata geçirilmiş ve ziraata başlatılmıştı. Bu göçebelerin yerleşik hayata geçirilmeleri kısa sürede olacak şey değildi. Bunlar bir bahane ile dağlara ve yaylalara kaçarak ziraatı terk ediyorlardı. Devlet zoruyla ektirilen pamukların toplanma zamanı geldiği halde sahipleri yaylalarda olduğundan hasat yapılamıyordu. Halk, pamuk satarak para kazanmaya alışmadığından bu konuda istekli değildi. Pamuklar toplanmayınca sahipleri devlet zoruyla getirtilerek hasat yaptırılmıştı.

Devlet her ne kadar insanları medenî, yerleşik hayata teşvik ediyorsa da kendisinin içinde bulunduğu durum nedeniyle inandırıcı olamıyordu. Zira henüz bir hükümet binası bile yoktu ve devlet işleri çadırlarda gördürülüyordu. Yani devlet, halkı yerleşik hayata geçirmeye çalışırken kendisi göçebe durumda olduğunun farkında ama bir şey yapamamanın aciziyeti içindeydi. Devletin bu hâli, inandırıcılığını da engellemekteydi. Çünkü bazı vatandaşlar “hu” yapmakla yetinip *“Bizî ev yapmak için icbar ediyorlar (zorluyorlar). Temelli bir iş olsa ibtida (önce) devlet kendine bir ev yapardı”* demekteydiler. Çünkü devlet bir bina inşa edecek ödenek bulmakta zorluk çekiyordu.⁴⁰ Cevdet Paşa Kadirli'deki devletin durumunu izah ederken;

“Ya Kars müdürlüğü ne yapsın? Müdür ve hâkim çadır altında yatıp kalkacaklar ve çadır içinde meclis kuracaklar. Başlıca vazife-i memuriyetleri ise halkı temeddüne (medeniyete) davet ile çadırları bıraktırmaktır.”⁴¹

Devlet, zorluklarla karşılaşsa da Fırka-i Islahiyye'nin gelişi ile hedeflerine büyük ölçüde ulaşmıştı. Adeta harabe halde bulunan şehir merkezi, yapılan çeşitli binalarla ve buraya sevk edilen halkla yeniden şenlendirilmişti. Şehir merkezine iskân edilen halkın geçimi düşünülerek onlara araziler verilmiş, bu arazilerin şehre üç saatlik mesafeden uzak olmamasına dikkat edilmişti.⁴² Yine merkeze yakın yerlerde yeni köyler kurulmuş ve halk buralara yerleştirilmişti. İster ufak tefek bazı yerleşim alanlarının bulunduğu yerlere olsun ister ilk kez yerleşme sağlanmış olsun yerleşim alanları köy olarak adlandırıldı. Kurulan köy halkına araziler Fırka-i Islahiyye tarafından tapulanarak verildi.⁴³ Kadirli'de

⁴⁰ Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s. 205-209.

⁴¹ Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s. 210.

⁴²BOA, Y.PRK. UM, 14/20, 23 Cemaziyülahır 1306/24 Şubat 1889.

⁴³BOA, Y.Mtv, 95/11, 10 Nisan 310/22 Nisan 1894.

şehrin yeniden canlandırılması ve iskân faaliyetleri sürerken adeta devlet otoritesinin test edildiği, dayanıklılığının sınındığı bir olay yaşandı. Yirmi yıldan fazla bir zaman dilimi içerisinde gücünü hissettirmeye çalışan merkezi idare, bu olayla başa çıkabilecek ve düzeni yeniden kurabilecek miydi?

2. Kozanoğlu İsyanı ve Kadırlı

XIX. yüzyılın son çeyreğine girildikten birkaç yıl sonra Kadırlı ve civarında önemli bir isyan çıktı. Esasında isyanın merkezi Kozan'dı. 93 Harbi'nin sonrasında Kozanoğlu Ahmet Paşa'nın çıkardığı isyana Kadırlı eşrafından Müftüzadeler (Müftüoğulları) de destek verdi. İsyan neden çıktı, Müftüoğullarının isyandaki rolleri ne oldu ve isyan nasıl sonuçlandı?

Kozanoğulları bölgede uzun süreden beri adeta bağımsız bir hanedanlık kurmuştu. Mesela 17 Mayıs 1793 tarihli bir belgeye göre Kozanoğulları, Kars-ı Zülkadriye aşiretlerinden olup devlete vergi vermekten imtina ile isyan halinde bulunan Karalar Aşireti'ni desteklemekte, onlarla birlikte hareket etmekteydi.⁴⁴ Kozanoğullarından Yusuf Ağa, Kozan ve civarındaki diğer yerel bey ve aileleri yenilgiye uğratarak adeta bağımsız bir yönetim kurmuştu. Yusuf Ağa hayattayken Kozan'ı doğu ve batı olarak ikiye ayırmış, doğu tarafını oğlu Samur Ağa'nın idaresine vermiş, batıyı ise en büyük oğlu Ali Ağa'ya kalmak üzere kendi idaresinde tutmuştu. Yusuf Ağa, Orta Anadolu'da çok büyük bir güce ulaşmış olup kendi üzerine saldıran Çapanoğullarından Cabbarzadeleri yenilgiye uğratarak şımarmıştı.⁴⁵ Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Osmanlı ordusunu yenilgiye uğratarak Çukurova bölgesini işgal ettiği zaman (1832) Kozanoğullarının üzerine de bir kuvvet göndermiş ve şehir merkezini ele geçirmişti. Samur Ağa Mısırlı İbrahim Paşa'ya karşı koymayıp itaat ederken Kozan'ın batı tarafını yöneten Çadırcı Mehmet Ağa, karşı koymuş ve Mısırlıları büyük bir yenilgiye uğratmıştı. Bu başarısı Osmanlı merkezi yönetimi tarafından beğenilse de Mısırlılar buradan çekilip gidince Çadırcı Mehmet Ağa Osmanlıya bağlı kalmak istememişti. Hatta kendisine bazı padişah emirleri tebliğ olduğunda; *"Emmim oğlu bunca memâliki havza-i tasarrufuna geçirmiş. Bir avuç Kozan dağlarını dahi bana çok görmemelidir"* diye küstahça cevap vermişti. Daha sonra Kıbrıslı Mehmet Paşa, Arabistan ordusu müşiri iken Kozanoğullarının üzerine bir askeri birlik göndermişti. Osmanlı askerleri Kadırlı üzerinden Kozan sınırlarına vardığında Kozanlılar karşı koyarak bu birliği bozguna uğratmışlardı. Bundan sonra Kozan ve civarını adeta bağımsız bir şekilde idare etmekteydiler. Devletten gelen emirlere uymazlardı. Adalet teşkilatı ve mahkemeler yoktu. Kozanoğulları halkı kendi keyiflerine göre yönetirlerdi.⁴⁶

⁴⁴BOA, C.DH, 11/501, 6 Şevval 1207/17 Mayıs 1793.

⁴⁵Y.Halaçoğlu, "Fırka-i Islâhiye", s. 13.

⁴⁶Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s. 109-112.

Bu yapı Osmanlı merkezi otoritesinin XVII. yüzyıldan itibaren belirgin bir şekilde zayıflamasının neticesinde ortaya çıkmıştı. II. Mahmut dönemiyle birlikte başlayan merkezi otoriteyi güçlendirme çabaları XIX. yüzyılın ikinci yarısında da devam etmekteydi. Bu çerçevede 1865 yılı Mayıs sonunda⁴⁷ Kozan'a gelen Fırka-i Islahiyye heyeti burada çok önemli adımlar attı. Kozanoğlu hanedanının bölgedeki ayrıcalıkları kaldırıldıktan sonra hanedan mensupları yurdun muhtelif bölgelerine maaş tahsis edilerek bir nevi sürgüne gönderildiler. Ailenin önde gelen üyesi Ahmet Bey, "Paşa" yapılarak Kütahya Sancağı mutasarrıflığına gönderildi. Fakat buradan da alınarak İstanbul'da ikamete mecbur tutuldu. 93 harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı) münasebeti ile paşa, padişah tarafından Konya'ya gönderildi.

Konya'ya gelen paşa, ülkedeki siyasi konjonktürün uygun olduğunu görünce Kozan'a döndü ve ayaklanma başlattı. Ayaklanma, Osmanlı Devleti'nin tarihinde aldığı en büyük yenilgilerden biri olan 93 Harbi sonrasına denk gelmekteydi. Harbin ardından şartları çok ağır olan Ayastefanos Anlaşması imzalanmıştı (3 Mart 1878). Anlaşma şartlarının çok ağır olması bazı büyük devletlerin çıkarlarına aykırı olduğundan yeni bir anlaşma yapılması için çabalar sürmekteydi. Böyle bir ortamda İngiltere, askeri ve stratejik açıdan çok önemli bir yer olan Kıbrıs'ın kendi kontrolüne verilmesi durumunda Osmanlı Devleti'ne, yeni yapılacak anlaşmanın müzakereleri esnasında yardım edebileceğini belirtti. Osmanlı Devleti, bu teklife sıcak bakmadıysa da bir oldubittiyle karşı karşıya kalarak İngiltere'ye terk etmek zorunda kaldı. Ada fiilen İngiltere kontrolünde ancak hukuken Osmanlıya tabi idi. Yapılan anlaşmalar gereği İngilizler adaya asker çıkararak 12 Temmuz 1878'de yönetimi resmen ele aldılar.⁴⁸

Kozanoğlu Ahmet Paşa, işte bu ortamdan yararlandı. Propagandanın merkezinde Kozan ve Kadirli civarının İngiltere'ye terk edileceği iddiası vardı. Paşa ve yandaşlarının etrafına adam toplamasında bu iddia etkili olmuştu. Bu, meselenin görünen tarafı olmakla birlikte paşanın ve eskiden onun etrafında bulunmakla çeşitli çıkarlar elde etmiş olan kişilerin etkisi büyüktü. Zira Derviş Paşa ve Ahmet Cevdet Paşa liderliğinde bölgeye gelen Fırka-i Islahiyye, Kozanoğlu hanedanının ayrıcalıklarına son vererek devlet kurumlarını aktif hale getirmişti. Kendini Osmanlı hanedanıyla boy ölçüşecek düzeyde gören Kozanoğlu'na ayrıcalıklarını kaybetmek ağır gelmişti. İşte bunlar, isyanın başlamasının temel sebeplerini oluşturmaktaydı. İsyancı Ahmet Paşa, 1878 yılı Ağustos sonlarında Belenköy'e gelmiş ve bölgede bulunan diğer akrabalarıyla ve adamlarıyla işbirliğine gitmişti.⁴⁹ İsyan en geç eylül ayı başlarında başlamıştı.

⁴⁷ Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s. 139.

⁴⁸ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul, 1985, s.281-287.

⁴⁹BOA, Y.EE, 42/240.

İsyan çıkınca Kadırlı âyanı Müftüzadeler de işbirliğine giderek onlara destek verdiler.⁵⁰ Kozanoğlu'yla asıl irtibatlı olan Hazım Efendi olmakla birlikte desteği fiiliyata döken Müftüzade Mehmet Efendi oldu. Bu iki kardeş, Kadırlı'de Kozanoğlu isyanına destek mahiyetinde etkili bir isyan hareketi organize ettiler. Hazım Efendi, Kozanoğlu Ahmet Paşa ile irtibat halindeydi ve onu Kozan'a davet ve isyana teşvik edenler arasındaydı.⁵¹ Kadırlı'deki isyanın gerekçesi, yöntemi, başlaması, süreci ve sona ermesi ilgi çekici detaylara sahipti.⁵² Şimdi bütün bu olup biten hadiselerin detayına değinelim.

3.1. Kadırlı'deki İsyanın Gerekçesi

Müftüzadeler, Kadırlı'deki halkı Kozanoğlu'na destek mahiyetinde isyana teşvik edici sebepler ileri sürmüşlerdi. Bu bağlamda öne çıkan husus, bölgenin İngilizlere satıldığı iddiasıydı. Başta Kozan olmak üzere her tarafta “*Kozan sancağının İngiltere'ye satılmış ve İstanbul'da şeriata ihanet olunmuş olduğu*” ve Ahmet Paşa'nın şeriatı korumak üzere geldiği haberleri yayılmıştı.⁵³

Kadırlı'nın Araplı Köyü'nden Siyahî İbrahim'in verdiği ifadeye göre Müftüoğlu Mehmet köylerine gelip destek istediğinde aralarında geçen konuşmayı şöyle anlatmıştı:

“Bu memleketi İngiliz'e verdiler. İngiliz'e mi yoksa İslam'a mı hizmet etmeğe razısın dedi. Padişah yok mu dedim. Padişah ne gezer İstanbul'u mahalle mahalle İngiliz kalpaklı zapt etti. Bunlar da buraya gelir kalpağını senin kapunun önüne kor. Kendisi de eğri görüp ırzına geçer diye söyledi.”

Kırşehirli Yusuf da benzer şekilde Siyahî İbrahim'le otururlarken Müftüoğlu Mehmet ile Dal Ahmet'in geldiğini ve padişahın ülkeyi İngiliz'e sattığını, isyan edilmemesi halinde “*kalpaklılar gelir banenin kapısı önüne kalpağı kor. İçeri girer ırzına geçer*” dediğini belirtmişti.

Müftüzade Mehmet, padişah irade ve idaresinin kalmadığını ileri sürmüş, İstanbul'un İngilizler tarafından zapt edildiğini belirtmişti. Yine Karabey

⁵⁰ Müftüzadeler, kışı Kadırlı yakınlarındaki Dikirli'de yazı ise günümüzde Andırın'a bağlı Çığsar Köyü sınırları içerisinde yer alan Beyoğlu yaylasında geçiriyorlardı.

⁵¹ Kozanoğlu Ahmet Paşa'ya mahkemede sorulan “Kozan'a teşrifinizden mukaddem İstanbul'da bulunduğunuz halde bu hadiseyi fiile getirmek üzere kimler tarafından teşvikat vuku buldu ise beyan buyurun ve kimler ile muhaberede buldunuz?” sorusuna verdiği cevapta diğer bazı kişilerin arasında “Karlı Hazım Efendi” yi de zikretmişti. Ahmet Paşa, bunlardan bazılarıyla yazışma yoluyla ve bazılarıyla da yazısız bir şekilde haberleştiklerini belirtmişti. *BOA, İ.DH, 786/63910, 12 Şevval 1295/9 Ekim 1878.*

⁵² *BOA, ŞD, 2121/26, 24 Şaban 1302/8 Haziran 1885.*

⁵³ *BOA, İ.DH, 786/63910, 11 Şevval 1296/28 Eylül 1879.*

Mustafa ve Tatlızade Mehmet, Müftüzade Mehmet'in halkı isyana davet için şöyle dediğini belirtmişlerdi:

“Burayı İngiliz’e verdiler. Şurada İngilizler gelene kadar ancak hanelerimizde bir aya kadar çorba içebiliriz. İleride halimiz fenaya varır. Böyle olmaktan ise işte Kozanoğlu da geldi. Cümlemiz gayret edelim. Vatanımızı toplayalım. Askere karşı duralım. Buradan def edelim. Selamet olalım.”⁵⁴

Şu halde isyan, İngiliz işgaline karşı İslam’a hizmet etmek için desteklenmeliydi. Esasen Kozanoğlu isyanında halkın desteğini çekmek için Kozan Sancağının İngiltere’ye satıldığı, İstanbul’da şeriata ihanet edildiği, Kozanoğlu Ahmet Paşa’nın şeriatı korumak üzere isyanı başlattığı isyan sırasında yayılmış, bir propaganda aracı olarak kullanılmıştı.⁵⁵

Kozanoğlu Ahmet Paşa ile haberleşen ve onu isyana teşvik eden Müftüoğlu Hazım Efendi, Kozan Sancağının İngiltere’ye satılmadığını, İslam’a ihanetin söz konusu olmadığını da kuvvetle muhtemel biliyordu. O halde neden bir isyanın çıkmasını istemekteydi? Bu sorunun cevabını eldeki mevcut belge ve bilgilerle ortaya koymak mümkün değil. Ancak bazı tahminlerde bulunulabilir.

Fırka-i İslahiyye’nin bölgeye gelmesinin ardından devlet otoritesinin eskiye göre daha kuvvetli bir şekilde hissedilmesi, ayrıcalıklı konumunu kaybeden etkili aileleri rahatsız etmişti. Konumunu kaybedenlerin başında Kozanoğlu hanedanı gelmekteydi. Gerçi Müftüzadeler Kozanoğulları gibi sürgüne gönderilmemişlerdi. Ancak Kadirli’de devlet otoritesinin gücünü hissettirmesi, devlet adamlarının halk üzerinde etkili olması, muhtemeldir ki onların hoşuna gitmemişti. Yani merkezi idarenin kurulması ile maddi yahut manevi çıkarları zedelenmiş olan aile buna tepkiliydi. İsyana esnasında özellikle vergi ile ilgili hususları inceleyen Müftüzade Mehmet Efendi devlet evrakına el koymuştu. O muhtemelen devletin yaptığı bazı icraatlardan rahatsızdı. Şu halde Kozanoğullarıyla ortak yanları eski itibarlarını ve güçlerini yeniden elde etme çabasıydı. Kozanoğullarının varsa bile zorlamasından yahut tehdidinden bahseden olmamıştı. Yani Müftüzadeler gönüllü olarak bu işe girişmişlerdi.⁵⁶

3.2. İsyanın Yöntemi

Hazım ve Mehmet efendiler isyan öncesinde olduğu gibi esnasında da Kozanoğlu ile haberleşmekte ve görüşmekteydi. Nitekim Mehmet Efendi, Kozanoğlu’nun yanından Kozan ile Kadirli arasındaki Deliktepe’ye ve oradan da Mehmetli Köyü’ne gelmişti. İsyana organize eden Müftüzadeler amaçlarına

⁵⁴ BOA, ŞD, 2121/26, 24 Şaban 1302/8 Haziran 1885.

⁵⁵ BOA, İDH, 786/63910, 11 Şevval 1296/28 Eylül 1879.

⁵⁶ Müftüzadelerin yaşayan torunlarından Seviye Solak’a göre kız alıp vermeden dolayı iki taraf arasında akrabalık bağı vardı. İsyana destek vermede bunun da bir sebep teşkil etmesi muhtemeldir.

halkı yanlarına çekerek ulaşabileceklerdi. Çünkü halka dayanmayan hareketlerin başarılı olma şansı yoktu. Ama bunu nasıl yapacaklardı? Halk ikna mı edilecekti yoksa destek cebren mi alınacaktı?

Takip edilen yöntemlerden ilki gerekçeler ileri sürerek ikna etmektir. Müftüzade Mehmet Bey, desteğini almak üzere Bozdoğan aşiretinin müdürü Muharrem Bey'e mektup yazdı. Mevsim yaz olduğundan o sıra Bozdoğan aşireti Göksun'da yaylakta bulunuyordu. Mektubu Kadırlı'ya bağlı Yusuf İzzeddin Köyü'nden Kanadı Kırık Halil'le gönderdi. Mektupta Kozanoğlu'nun vatanına döndüğü ve paşanın ayağına yüz sürmek üzere Muharrem Bey'in acilen gelmesi isteniyordu. Mektupta devamen şöyle yazıyordu:

“Şöyle ki Sis ve Belen ve Hacin sandıkları⁵⁷ mühürlendi. Artık zât-ı âliniz ile yekvücut olduğu cihetle teşrifinize muntazırım. Herhalde adamcasına bir iki yüz süvariyle gel beraber gidelim.”⁵⁸

Muharrem Bey, Müftüzadenin kendisini içinde bulunduğu yolsuz hizmete dâhil etme çabası içerisinde olduğunu belirtmişti. Burada Ahmet Paşa'nın Kozan'a dönmüş olması gerekçe olarak sunulmuş, başkaca bir neden dile getirilmemişti. Mehmet Bey ya aralarındaki hukuka istinaden gerekçe göstermeye gerek duymamış ya da ihtar etmek durumunda olduğu için böyle davranmıştı. Çünkü mektup ekinde Kozanoğlu'nun da Muharrem Bey'e yazmış olduğu bir tezkere yer almaktaydı.⁵⁹

Müftüzade Mehmet Bey, ikna yönteminden yeterli netice alamayınca halkı yanına toplamak için zora başvurdu. Kızıl Ömerli Köyü'nden Alişan'ın verdiği ifadeye göre Müftüzade, yanında 40-50 kadar atlı ve yaya adamıyla Mehmetli köyüne gelmişti. Müftüzade Mehmet Bey azgın bir yüz ile sertçe ondan 100 silahlı adam istemiş, getirmezse evini ve köyünü yakmakla tehdit etmişti. Köseli Köyü muhtarı Ali Kethüda da Müftüzade ile adamlarının kendisine baskı yaparak adam istediğini belirtmişti.

Müftüoğlu bazen de cebir ve şiddet kullanmaksızın emir vermekte, bazı faaliyetlerin yapılmasını istemekteydi. Kara Bey Mehmet, Tatlızade Mehmet

⁵⁷O dönemde devlete ait para ve menkul kıymetleri alıp veren ve elinde tutan ve bunların alınıp verilmesinden ve saklanmasından sorumlu olan memurlara Sandık Emmini denmekteydi (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, cilt:3, İstanbul, 1983, s. 122.). Sandık Eminliklerinin kuruluşu II. Mahmut döneminde 1826'da olmuştu. Kazalarda bulunan sandık emminlerinin görevi kendilerine teslim edilen gelirleri sancak merkezine göndermektir. (Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara, 1997, s.165; Çadircı, “Türkiye’de Kaza Yönetimi”, s.249). Şu hale göre burada söz edilen sandıktan kasıt, devlete ait her tür para ve taşınabilir eşya ya da bunların muhafaza edildiği yer olmalıdır.

⁵⁸BOA, ŞD, 2121/26, 24 Şaban 1302/8 Haziran 1885.

⁵⁹BOA, ŞD, 2121/26, 24 Şaban 1302/8 Haziran 1885.

Efendi ve Çakaloğlu Manuk?Ağa mahkemede verdikleri ifadelerinde kendilerine Müftüoğlu'nun "*Çokağa gidin hükümeti basın, zabt edin.*" dediğini belirtmişlerdi.

Kullanılan yöntemlerin işe yarayıp yaramadığı bir başka husustur. Müftüzadelerin yanında olmasını istediği bütün taraflar ona destek vermemişlerdi. Örneğin Araplı Köyü'nden Kara İbrahim bölgenin İngiltere'ye satıldığı iddialarına rağmen padişahın yanında olunması gerektiğini belirterek karşı çıkmış, destek vermemişti.

Kızıl Ömerli Köyünden Alişan ise çocuğunun olmadığını adam veremeyeceğini belirtmişti. Buna rağmen Müftüzade'nin bir adamıyla Karaömerli Köyü'ne giderek oradan birkaç adamın isyancılara katılmasını sağlamıştı. Yakup Ağaoglu Halil Ağa'nın ifadesine göre de Müftüzade, Alişan'ı azarlamış, bu nedenle onu bu fiile zorlamıştı.

Bozdoğan aşireti müdürü Muharrem Bey, Müftüzade'nin 200 atlı ile kendisine katılma davetine sıcak bakmamıştı. Muharrem Bey verdiği cevapta; devlet sayesinde yaşadıklarını, şimdi devletin zor zamanında zevke göre hareket etmenin insanlığın şanına yakışmayacağını, kendisinin isyana katılmayacağını, Mehmet Bey'e de katılmaması gerektiğini tavsiye etmişti.

Köseli Köyü Muhtarı Ali Kethüda'nın ifadesine göre Müftüoğlu Mehmet ve adamları ona gelip sekban/asker istemişlerdi. İlkinde verilecek kimse olmadığını söyleyerek reddetmişse de daha sonra cebir kullanılması üzerine beş on kişi göndermişti. Üçüncü defa geldiklerinde de yine beş on kişiyle Müftüzade'nin istediği hizmette bulunup geri dönmüşlerdi. Burada da kendilerine cebir kullanıldığı ifadeleri dikkat çekmekle birlikte işin hakikatinin böyle olup olmadığı açık değildir. Kara Bey Mehmet, Tatlızade Mehmet Efendi ve Çakaloğlu Manuk? Ağa da Müftüoğluna katılmışlar, baskın esnasında onun yanında yer almışlardı.

Müftüzadelerin isyana destek için halka karşı teklif, ikna ve cebir gibi yöntemleri kullandıklarını söylemek mümkündür. Ancak devlet tarafından bastırılmış, katılanları ve suçluları sorgulanan ve yargılanan insanların, isyanın ardından verdikleri ifadelerde isyana mecburiyet karşısında destek verdikleri şeklindeki ifadelerine itiyatla yaklaşmak lazımdır. İsyana gönüllü olarak destek vermiş olsalar bile, ceza almamak için Müftüoğullarını suçlamaları muhtemeldir. Buna rağmen ailenin bölgedeki ekonomik gücü dikkate alındığında cebir kullanılması da ihtimalden uzak değildir.

3.3. İsyân

Davete gönüllü veya korkuyla katılanlarla kendisinde yeterli gücü gören Müftüoğlu Mehmet harekete geçti. İlk hareket devlet müesseselerini ele geçirmeye yönelik oldu. Bu bağlamda öncelikli hedef Kadirli değil o zaman Kadirli'ye bağlı olduğu anlaşılan Çokak Nahiyesi oldu. Çokak'taki devlet görevlilerinin çalışması engellendi ve etkisiz hale getirildi.

Çokak'ta olup bitenlerle ilgili bilgiye, olaya bizzat katılmış olan Musa Ağa'nın mahkemede verdiği ifadelerden ulaşmak mümkündür. Musa Ağa, yaz döneminde Ağcadağ'da ikamet eden Müftüoğlu Mehmet tarafından çağrılınca yanına gitti. Müftüoğlu Mehmet ona, Kozan (Sis), Hacin (Saimbeyli) ve Belenköy sandıklarının Kozanoğlu Ahmet Paşa tarafından mühürlendiğini belirterek *"Biz de gidelim Çokak'ta Kars'ın sandığını mühürleyelim"* demişti. Bunun üzerine Çokak'a gidilip oradaki önde gelen bazı kişilerle de görüşülerek sandık mühürlendi.

Çokak'ta ikamet eden Celil Efendi'nin ifadesine göre önce Çokak kaymakamına bundan sonra hükümet işlerine bakmaması söylenmiş. Bunun üzerine halktan bazıları kaymakamın ilgilenmesi gereken meselelerini ona arz etmiş. Maraş'tan asker geleceği söylentileri üzerine de yayla tarafına gitmiş. Mehmet Efendi'nin devlet yetkililerinin görevlerini yapmamaları yönündeki uyarıları üzerine başta kaymakam olmak üzere buradaki memurlar görevini bırakarak Kadirli'ye gitmişler. Kaymakam daha sonra burada da durmayarak Kozan'a gitmiş.

Çokak'taki müdahaleden sonra asıl ses getiren baskın Kadirli'ye yönelik oldu. Baskının nasıl gerçekleştiğini, baskına katılan veya baskın esnasında orada bulunan şahitlerin ifadeleri açığa çıkarmaktadır. Çeşitli yöntemlerle etrafına adam toplayan Müftüoğlu Mehmet, Kadirli'ye saldırmak için planlar yaptı. Nihayet Kozanoğlu'nun yanına gittikten sonra bir rivayete göre yanında Kozanoğlu Süleyman da olduğu halde Kadirli'ye yöneldi. Şabablı mahallesinden Velioğlu Ümmet'in belirttiğine göre olay Ramazan ayında yani 1878 yılı Eylülünün 20'lerinde vuku buldu. Kozan tarafından günümüzde Sumbas ilçesine bağlı olan Mehmetli Köyü'ne gelerek civardan bir miktar daha kuvvet toplayarak şehre doğru yol aldı. Yanında atlı ve yaya 40-50 kadar adamı vardı. Olaya katılan Yakup Ağaoglu Halil Ağa baskın hadisesini şu şekilde anlatmıştı:

"Ben Mehmetli karyesinde (köyünde) idim. Mustafa Bey'in önüne Müftüoğlu Mehmet Efendi düşüp yanıma 25 atlı ile geldi. Hemen gelmesiyle yanında olan adamların yem ve yiyeceklerini tedarik eyledi. Bize de 'kalkın durmayın sizinle hükümete gidelim, hükümeti yürütelim' dedi. Orada Aylak? Kâhya ile Alişan'ı tekdir edip 'sekban toplayın getirin' dedi. Bizleri dahi aldı. 40-50 kadar atlı ve yayan olduğumuz halde Kasaba (Kadirli)'ya gelir iken yolda 'durmayın tüfek atın gülbank edin' (bağırıp çağırın) diye bir takım sözler ile başında olan adamları teşvik eyledi. Cemaatiyle kendisi elinde olan tüfekleri atarak Kasaba kenarına geldik. Kasaba derunundan (içinden) bir iki tane tüfek sesi işittik. Bunun üzerine Mehmet Efendi 'daha ne duruyorsunuz tüfek atın inelim' diye buyurunca tüfek atarak doğruca hükümet konağına gelip bastı. Ol vakit akşam idi."⁶⁰

⁶⁰BOA, ŞD, 2121/26, 24 Şaban 1302/8 Haziran 1885.

Baskın esnasında Kadırlı'de olan Sarı Mehmet Bey'in ifadesine göre Müftüzade Mehmet'ten bir gün önce Kozanoğlu Süleyman ile Murtazaoğlu Süleyman, yanındaki 25 kişi ile gelip kaymakam ve mal müdürüyle sandık emini, Müftüzade Mehmet Efendi'nin hanesine mahpus edip gitmişlerdi. Bir gün sonra da 40-50 kadar kişi ile Müftüoğlu Mehmet gelip hükümeti bastı. Maliye kayıtlarına özel bir ilgi gösteren Mehmet Efendi, bunları iki gün boyunca detaylı bir şekilde inceledi. Geceleri de Toros adlı bir Gayrimüslimin evinde kalmaktaydılar.

Üçüncü gün Andırın yoluyla Maraş'tan özel görevli bir subayla Sis'teki Mazhar Paşa'ya posta çantası geldi. Bu çantayı getiren subay hükümete inince, Mehmet Efendi'nin cemaatinden bir takım adamlar subay ile kâğıt çantasını alıp Mehmet Efendi'nin yanına getirdiler. Mehmet Efendi bu sırada Toros'un evindeydi. Zarfı açıp kâğıdı okuduktan sonra Kozanoğlu Ahmet Paşa'ya gönderdiler. Bu sırada yanlarından Kozanoğlu Mustafa Bey (kuvvetle muhtemel Yusuf'un oğlu) de vardı.⁶¹

Bu işler olup biterken askerın baskın yapmasından endişe edildiği için şehrin etrafına nöbetçiler konuldu. Yine Kozanoğlu'na göndermek ve askere karşı kuvvetli olmak için adam toplama gayesiyle etrafa adamlar gönderildi. Müftüzade çok sayıda asker toplayarak Kozanoğluna destek mahiyetinde gönderdi. Yanındaki adamların memnuniyetini sağlamak için atların ve kendilerinin iâşe ihtiyacı Müftüzade tarafından karşılanmaktaydı.

Hükümet konağı baskınının beşinci gününde kaymakam, sandık emini ve zaptiye mülazımı yanlarına adam verilerek Kozanoğlu'na gönderildi. Mal Müdürü Mustafa Efendi istisna tutulup gönderilmedi. Kozanoğlu Yusuf Ağa'nın oğlu Mustafa, kaymakam ile beraber gitti. Bu olayı Çukurköprü civarında görmüş olanların üzerine sekiz on adam gönderildi. O gün yine Daloğlu Ahmet ile Müftüoğlu Mehmet Efendi buradan çıkıp gittiler.⁶²

Kozanoğullarıyla birlikte hareket edilmesi neticesinde Çokak ve Kadırlı'deki isyan başarıya ulaşmış, devlet yetkilileri görevden uzaklaştırılmıştı. Kadırlı'ye gelen Kozanoğulları, isyanın burada da etkili bir şekilde sürmesini sağlamışlardı. Kozanoğlu isyanı bastırıldıktan sonra Kadırlı'de devlet görevlileri göreve tekrar başladı. Ancak buraya atanan kaymakam Rifat Bey göreve başlamaktan imtina etti.⁶³ Belki Müftüzadelerin kendisine zarar vermesinden korkuyordu. İsyancılar devlet otoritesine karşı tavır almış olup halkla herhangi bir sorunları yoktu. Halkın bir kısmını çeşitli yöntemlerle yanlarına almayı

⁶¹BOA, ŞD, 2121/26, 24 Şaban 1302/8 Haziran 1885.

⁶²BOA, ŞD, 2121/26, 24 Şaban 1302/8 Haziran 1885.

⁶³BOA, İDH, 774/63032, 5 Teşrinievvel 94/17 Ekim 1878. Yeni atanan Rifat Bey'in isyan esnasında görev yapan kişi olup olmadığı belli değildir. Eğer o ise kuvvetle muhtemel Müftüzadelerden korktuğu için göreve başlamamıştı.

başarmışlardı. Halk üzerinde hem saygıya hem de korkuya dayalı bir otoriteleri vardı. Gerçi korkunun oluşmasında bizatihi Kozanoğullarının şehre gelmesi etkili olmuştu. En az altı gün boyunca Kadırlı merkezinde devlet otoritesi felce uğramış, isyancılar yönetime hâkim olmuşlardı. İsyandan sonra buna sebep olanların başına neler geldi? Müftüoğulları durumu devlet yetkililerine nasıl izah ettiler? Şimdi de isyan sonrasında Müftüoğullarının yaşadığı serüvene göz atalım.

3.4. İsyancıların Yargılanması

Adana'daki komutanlara ilave olarak isyanın bastırılması için Suriye'de vali olarak görev yapan Ahmet Cevdet Paşa ve eski Serasker İzzet Paşa da Kozan'a geldiler.⁶⁴ Osmanlı askerleri Kozanoğlu'nun kuvvetlerini dağıttı. Kozanoğlu isyanı bir hayli zorluklar neticesinde 8 Ekim 1878'de Kozanoğlu Ahmet Paşa'nın teslim olmasıyla tamamen sona erdi.⁶⁵ Padişah asi paşanın bir hafta içinde İstanbul'a gönderilmesini emredince 20 Ekim 1878'de Mersin'den bir Fransız posta vapuruyla İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırıldı. Ahmet Paşa İstanbul'a yanında kardeşleri, ailesi de olduğu halde üç güvenilir subay eşliğinde gidecekti.⁶⁶ İsyana ön ayak olanlar ve katılanlar isyandan hemen sonra Kozan'da kurulan mahkemenin karşısına çıkarıldılar. Mahkemede Ahmet Cevdet Paşa ve İzzet Paşalar da bulunmaktaydı.⁶⁷ Birçok insan mahkemeye sanık veya tanık sıfatıyla çıkarılırken hükümet ne Müftüoğlu Mehmet Efendi'yi ve ne de Hazım Efendi'yi hâkim karşısına çıkarabilirdi. Kardeşlerin her ikisi de firari durumdaydı.

Kadırlı'den isyana katılan yahut şahitlik edenler mahkemede Müftüoğullarının isyandaki rollerini uzun uzadıya anlattılar. Ön planda olan Mehmet Efendi idi ama Hazım Efendi de cezadan mahrum kalmadı. Şahitlerden Musa Kazım Ağa, Müftüoğullarının Ağcadağ'daki evine gittiğinde Hazım Efendi'nin iki gün önce Kozanoğlu Ahmet Paşa'nın yanına gittiğini öğrenmişti. Ancak Hazım Efendi'yi asıl ele veren Kozanoğlu Ahmet Paşa oldu. Ahmet Paşa, mahkemedeki ifadesinde Hazım Efendi'nin kendisini isyan için teşvik edenler arasında olduğunu belirtti.

Divan-ı Harp'te giyaben yargılanan Hazım Efendi, üç yıl süre ile Konya'ya sürgün edilme cezası aldı. Fakat o, ortalıkta yoktu ve kaçak durumdaydı. İdare-i Örfiye ve Divan-ı Harp savcısı derhal yakalanarak hükmün icrasını istedi.

⁶⁴Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 40-*Tetimme*, Hazırlayan: Prof. Cavit Baysun, Ankara, 1991, s.174-175.

⁶⁵ 8 Ekim 1878'de Adana'dan merkeze çekilen telgrafta Ahmet Paşa'nın yakalandığı şu şekilde dile getirilmişti: Şimdi Kozan'dan alınan bir telgrafname mealinden Kozanoğlu Ahmet Paşa'nın bu akşam Sis'e gelip hükümet-i âliyye dehalet eylediği anlaşılma Kozan gâilesi saye-i saltanat-vâye-i hazret-i padişahîde külliyyen bertaraf olduğu tebşir olunur." *BOA, Y.A.HUS*, 159/74, 26 Eylül 94/8 Ekim 1878.

⁶⁶*BOA, Y.A.HUS*, 159/74, 2 Teşrin-i evvel 94/14 Ekim 1878.

⁶⁷*BOA, Y.A.HUS*, 159/74, 19 Şevval 95/16 Ekim 1878.

Bunun için Adana vilayetine yazı yazıldı. Bu arada mahkûmiyet kararları padişaha sunulmuş olup nihai karar beklenmekteydi.⁶⁸

II. Abdülhamit, Hazım Efendi'ye verilen cezaya müdahale ederek değişiklik yapılmasının uygun olacağı yönünde karar belirtti. Padişah, Kozanoğlu isyanının çıkmasında etkili olması nedeniyle Konya'ya sürülmesi halinde tekrar gelip isyan edebileceğini, bu nedenle daha uzak bir yere, Trablusgarp'a sürgün edilmesinin uygun olacağına karar verdi.⁶⁹ Ancak padişah onun Trablusgarp'a sürgün edilmesine karar verse de ferman padişahın dağlar Hazım Efendi'nindi. Hazım Efendi, Temmuz 1879 tarihine gelindiğinde yani isyanın üzerinden yaklaşık bir yıl geçtiği halde hâlâ ele geçirilememişti. Ancak Kadirli hükümet binasını basan kardeşi Müftüzade Mehmet'in durumu farklıydı.

Kozanoğlu isyanına katılanlara yönelik bir genel af çıkarılmasına rağmen bu aftan iki kardeş de istisna tutuldu. Buna sebep olarak da hükümet binası basmak, mülki ve askeri idare amirlerini hapsedmek ve devlet evrakına el koymak gösterildi. Aftan yararlanma gayesiyle Kozan Sancağına gelen Mehmet Efendi, 1 Mayıs 1879 itibari ile tutuklanmıştı. Hâlbuki Hazım Efendi hala firariydi.⁷⁰

Müftüzadelerin devlet evrakına el koymaları önemli bir husustu. Bu evrakın onlar tarafından teslim edilip edilmediği meçhuldür. Ancak 1865'ten 1878'e kadarki dönemde meydana getirilen ve arşiv niteliğinde olan belgeler eğer iade edilmemişse ailenin bunda kendi aleyhine bir durum tespit etmesi söz konusu olmalıydı. Devlet bu ve diğer eylemleri büyük bir suç olarak görmüş olmalı ki onları af kapsamına almamıştı.

Müftüzadelerin ileriki yıllarda devletle arayı kolay olmasa da düzelttikleri ve önemli görevler üstlendikleri anlaşılmaktadır. Aileden Arif Efendi İdare Meclisi üyesi oldu. Hatta 1903 tarihinde Adana valiliği, yaptığı iyi hizmetlerine karşılık ona rütbe-i salise verilmesini teklif etti.⁷¹ Valiliğin bu önerisinin kabul edilmediği

⁶⁸BOA, İ.DH, 799/64779, 2 Receb 1296/22 Haziran 1879.

⁶⁹BOA, İ.DH, 799/64779, 7 Şaban 1296/27 Temmuz 1879. İrade'nin ilgili kısmında şöyle denilmektedir: "İleride bu yolda bir güne müşkülata tesadüf olunmaması için merkumun Anadolu'ya izamlarından sarf-ı nazarla Trablusgarp'a nefiy ve tagribleri sûret-i maruzaya müreccah görüldüğü ihtar ve ferman buyrulmasıyla" BOA, İ.DH, 789/64121, 7 Şaban 1296/27 Temmuz 1879.

⁷⁰BOA, İ.DH, 799/64779, 14 Temmuz 95/26 Temmuz 1879. Hazım Efendi daha sonra muhtemelen affa uğramış, hiç evlenmemiştir. Mezarı Andırın-Çığsar Köyü Beyoluğu yaylasındadır.

⁷¹Müftüzade Arif Efendi için sadrazamlık makamına yazılan yazı şu şekildeydi:

"Huzur-ı âli-i Sadaret-penahiye

Kozan Sancağına tabi Kars-ı Zülkadriye muteberlerinden ve Meclis-i İdare azasından Müftüzade Arif Efendi'nin hüsn-i hizmetine binaen rütbe-i salise ile taltifi hakkında Adana vilayet-i behiyesinden gelen 3 Kanun-ı evvel 318 tarihli ve 363 numaralı tahrirat

anlaşılmaktadır. Başka bir sebep yoksa padişahın ailenin geçmişini hatırlaması ve bundan dolayı taltif etmemesi muhtemeldir. Ancak Arif Efendi için dört yıl sonra aynı rütbenin bu sefer başka bir vesile ile yeniden önerilmesi üzerine padişah, rütbenin verilmesine rıza gösterdi. Hâlâ Kadirli Meclis-i İdare üyesi olan Arif Efendi'ye rütbe-i salise verilmesi Muhacirîn Komisyonu tarafından bir mazbata ile arz edilince 29 Aralık 1907'de II. Abdülhamit tarafından söz konusu rütbe verildi.⁷²

Sonuçta Müftüzadeler isyana karışsalar da ileriki yıllarda yerlerinde kalmayı, toplum ve devlet nezdindeki itibarlarını korumayı başarmışlardı. Ancak işbirliği halinde oldukları Kozanoğulları onlar kadar şanslı değillerdi. Kozanoğlu Ahmet Paşa 8 Ekim 1878 akşamı Kozan'a getirildi. 14 Ekim 1878'de ise cebir ve tazyik altında olmayarak yanında iki üç zabitle bir Fransız posta vapuruna bindirilerek Mersin limanından İstanbul'a gönderildi. İsyanı başlatan Ahmet Paşa, Ekim 1878'de orada muhakeme edildi.⁷³ Suçu sabit görülerek Trablusgarp'a sürgün edildi. Onlar uzun yıllar boyu Trablusgarp ve başka yerlerde sürgün hayatı yaşadılar, Kozan'a dönmelerine izin verilmedi.

4. Yerleşik Hayata Geçme Çabaları

Kadirli'de yaşanan isyan sonrasında devlet otoritesi yeniden kuruldu. Ancak Kadirli'de yerleşik hayata geçme geçememe mücadelesi devam ediyordu. 1865'ten 1889'a gelindiğinde Kadirli şehri ve merkez nüfusundaki değişimin boyutları hakkında aydınlatıcı bilgilere sahibiz. 6 Şubat 1889'daki Kadirli İdare Meclisi tutanağına göre⁷⁴ şehirde dokuz mahalle vardı ve hane sayısı 800'dü. 1865'teki iskânda hane sayısının 600 olduğu düşünülürse artış daha iyi anlaşılacaktır.⁷⁵

Kent nüfusundaki bu artışın doğal olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü yine aynı tutanaklara göre Kadirli halkı çeşitli bahanelerle şehir merkezini terk

melfufuyla takdim kılındı. İcra-yı icabı men'ût-ı re'y-i âli-i sadaret-penahileridir. Ol babda." BOA, DH. MKT, 645/71, 19 Kanun-ı sani 318/1 Şubat 1903.

⁷²BOA, İ.TAL, 440/20, 24 Zilkade 1325/29 Aralık 1907.

⁷³BOA, İ.DH, 786/63910, 11 Şevval 1296/28 Eylül 1879.

⁷⁴BOA, Y.PRK. UM, 14/20, 23 Cemaziyülahır 1306/24 Şubat 1889.

⁷⁵ Osmanlı Devleti'ndeki tahrir kayıtlarına dayalı nüfus hesaplaması yapılırken her hanede ortalama beş kişinin bulunduğu tahmini yapılır. Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kadirli'ye ait hanedeki nüfus sayısının farklı olduğu görülür. Buna göre 1876'da kazadaki Müslüman hane başına yaklaşık 3,3, Gayrimüslim hane başına ise 5,3 kişi düşmekteydi (Y.Halaçoğlu, "Fırka-i Islâhiye ve Yapmış Olduğu İskân", s.15.).1894 tarihli Adana Vilayet Salnamesi'ne göre ise hane başına düşen ortalama nüfus 4,3'tü (*Salname-i Vilayet-i Adana*, 1312/1894, s.76-77.). Şu halde Kadirli'de bu dönemde hane başına düşen kişi sayısını yaklaşık dört olarak almak mümkündür. Bu hesaba göre 1865'te Kadirli merkezinde 600 hane olduğu göz önüne alınırsa şehir nüfusunun ortalama 1.600 kişi, 1889'da ise 800 hane üzerinden 3.200 kişi olduğu tahmin edilebilir.

etmekteydi. Ahali vekili Kol Ali oğlu Osman Nuri imzasıyla yapılan şikâyet nedeniyle Kadirli'deki nüfus hareketliliğine dair bilgi edinmek mümkün olmaktadır.⁷⁶ Osman Nuri şikâyetinde, halkın şehirden beş saat kadar uzaklıktaki arazilerine gidiş gelişinde zorluklar yaşadığını, hâlbuki arazilerinin başına yerleşmeleri mümkün olsa zorluktan kurtulacaklarını dile getirmekteydi. İdare Meclisi durumu farklı şekilde izah etmekteydi. Meclise göre Fırka-i Islahiyye'nin şehri kurması ve nüfus iskânından sonra halk şehirde durmak istemiyor, bölük bölük şehri terk ediyordu. Böylece şehirde taştan ve kiremitten inşa edilen evlerini bırakıyor, gittikleri yerde ottan ve kamıştan yaptıkları "hu"larda ikamet ediyorlardı. Şehirde oturan halkın geçim sıkıntısı çekmeleri söz konusu değildi. Herkese yeteri kadar arazi verilmişti. İddiaların aksine araziler en fazla üç saat uzaklıkta idi ve dolayısıyla işlenmesinde herhangi zorluk yoktu. Halkın şehri terk ederek eski yaşantılarına dönmesi gün geçtikçe artmakta ve bu da çeşit çeşit kötülöklere yol açmaktaydı. Bunların arasına asker kaçakları da katılmakta böylece firarilerin yakalanması ve vergilerin toplanmasında da büyük güçlükler yaşanmaktaydı. Durumun böyle olduğunu bizatihi vali de gelip yerinde görmüştü. Vali, şehri terk edenlerin geri getirilmesi, dağınık bir şekilde yaşama âdetinin önlenmesi, eskiden olduğu gibi kerpiç ve taştan evler yaparak topluca yerleştirilmelerini istemişti. Vali, kasabanın mamur ve abat olmasının yolunun bundan geçtiğine inanmaktaydı.⁷⁷

Öyle anlaşılıyor ki Fırka-i Islahiyye'nin iskânından sonra halk şehir merkezinde yaşamaya bir türlü alışmamakta, bir fırsatını bulduğunda mutlaka eski yaşam tarzlarına dönmekteydi. Daha medeni özelliklere sahip evler bırakılıp "hu"larda yaşam tercih ediliyordu. Bunun devlet açısından bazı sakıncaları vardı. Öncelikle göçebe bir hayat yaşayan halktan vergi tahsil oldukça meşakkatli bir işti. Yerleşik hayatta tarımsal üretimin kontrolü ve vergisinin toplanması daha kolaydı. Öte yandan ülke ekonomisine daha büyük bir katkı sağlanacağı düşünölmekteydi. Yine yerleşik hayattaki insanların kontrolünü sağlamak, askere alınacakları tespit edip askere götürmek devlet açısından daha avantajlıydı. Şu halde halkın yerleşik hayata alışkın olmaması, eski hayat tarzını sürdürmek istemesi devletle halkı karşı karşıya getirmekteydi. Aradan 23 sene geçse de alışkanlıkların sürdürölme isteğı sosyal bir gerçeklikti. Ancak özellikle yaz döneminde havaların oldukça sıcak geçmesi, çevre şartlarının hastalıkların yayılmasına uygun olması, yeterli sağlık tedbirlerinin alınamaması gibi sebepler de halkın şehirde sürekli ikametini olumsuz etkiliyor olmalıydı.

Valinin emri üzerine konu Kadirli (Kars) İdare Meclisi'nde görüşölmüş ve durumun devamı halinde kazanın gerileyeceğı, hazinenin zarar göreceğı

⁷⁶BOA, Y.PRK. UM, 14/20, 4 Şubat 1304/16 Şubat 1889 tarihli Kozan mutasarrıflığı zabıt sureti.

⁷⁷BOA, Y.PRK. UM, 14/20, 25 Kanun-ı sani 1304/6 Şubat 1889 tarihli Kadirli (Kars) Kazası İdare Meclisi zabıt sureti.

kanaatine varılarak bütün dağılmış ahalinin şehre naklettirilmesi, ziraat ve çiftçiliğe mecbur tutulmaları, dağınık, göçebe yaşama alışkanlığının ortadan kaldırılması için zabıtaya (kolluk kuvvetlerine) haber verilerek ahalinin şehre nakline başlanmıştır. Şehrin gelişmesinin halkın iskân edilmesine bağlı olduğu şu ifadelerle dile getirilmiştir:

“Eğer ki ahali-i merkûme (adı geçen halk) kendi re’y-i müstakilelerine (kendi rızalarına) bırakılmış ve emr-i iskân (yerleştirme işi) icra edilmemiş olsa bu yüzden hem kazanın harab olacağı ve hem de enva’ (çeşitli) uygunsuzluk vukua (meydana) geleceği melhuz-ı kavi (kuvvetli bir görüş) görünmüş”tü.

Kozan mutasarrıflığı ise Kadirli İdare Meclisi’nin almış olduğu kararın doğruluğunu onaylayarak uygulamanın medeniyet açısından faydasına değinmişti. Kozan mutasarrıflığı, Kadirli’de kasaba ve köylere iskân olunan aşiretlerin iskânları konusuna devlet idaresinin gerekli hassasiyeti göstermemesi halinde neler olabileceğine dair örnekler vermişti. Buna göre eğer bu konuya dikkat edilmezse kısa süre içerisinde yarı yerleşik duruma geçmiş olan aşiretlerin kısa süre içerisinde eskisi gibi göçebelik ve aşiretlik haline dönecekleri apaçık ortadaydı. Bu durumun ise devletin kararına, medenileşmeye, asayişin sağlanmasına engel olacak hallerin ortaya çıkmasına neden olacağı dile getirilmiştir.

Teftiş-i Askeri Komisyonu da Meclis-i İdare ve Kozan mutasarrıflığı ile benzer düşüncelere sahipti. Komisyon kararında ahalinin toplu bir şekilde şehirde iskân edilmelerinin medeniyetin gelişmesi, emniyet ve asayişin sağlanması, hukukun temini, devletin kutsallığı ile bağlantılı olduğu belirtilmiştir.

Devletin bütün yetkili birimleri yerleşik hayatın faydalı, terk edilmesinin ise çeşitli sakıncalar barındırdığı konusunda hem fikir halindeydi. Ne var ki halk yüzyıllardır alışageldiği hayat tarzını terk etme ve zorluklara katlanma konusunda istekli değildi. Devlet yetkililerinin şehirden uzaklaşmayı engelleme ve gidenleri geri getirme mücadelelerinin ne kadar kırılğan ve zor bir işlem olduğu daha sonra devlet yetkililerinin raporlarından daha iyi anlaşılmaktadır.

5. Taşkın, Bataklıklar ve Şehirden Kaçış

Kozan mutasarrıfı, Kadirli’ye dair 22 Nisan 1894 tarihli uzunca bir rapor hazırladı.⁷⁸ Mutasarrıfın raporu Kadirli’deki sosyal, ekonomik yapıya ve bu alanlardaki hareketliliğe dair çok önemli bilgiler içermekteydi. Onun raporuna göre 1865’ten itibaren bin bir güçlkle oluşturulan devletin istediği yapı hemen hemen yok olmuştu. Köyler boşalmış şehir adeta harabe haline gelmişti. Öyle ki şehirdeki hane sayısı 150’ye inmişti. Hâlbuki 15-20 sene evvel 950 hane bulunmaktaydı. Yine 15-20 sene evvel 50.000 liraya ihale olunan kaza aşarı bu

⁷⁸BOA, Y.Mtv, 95/11, 10 Nisan 310/22 Nisan 1894.

gün 3.000 liraya düşmüştü. Kazada hem demografik ve hem de ekonomik bakımdan tam bir çöküş vardı. Gün geçtikte yerleşik hayata geçenlerin sayısının artması, çiftçiliğin, tarımın gelişmesi beklenirken son yıllarda hızlı bir gerileme vardı. Bu gerileme halkın eski göçebe yaşantısına dönmekteki inadından mı yoksa başka sebeplerden mi kaynaklanıyordu?

Kozan mutasarrıfı, Kadirli'deki olumsuz gelişmelerin sebeplerini daha iyi analiz edebilmek ve makul çözümler üretebilmek için yerinde incelemelerde bulunmuş, birçok kişi ile görüşmüş ve raporunu bu şekilde oluşturmuştu. Ona göre Kadirli'yi yakın geçmişteki iki gelişme doğrudan etkilemiş, her şeyin alt üst olmasına neden olmuştu. Bunlardan biri şehrin içinden akıp giden Savrun Çayı'nın yatak değiştirmek suretiyle çok geniş bir araziye bataklığa çevirmesi ve diğeri de şehrin susuz kalmasıydı. Mutasarrıf bu iki konunun neleri nasıl etkilediğini ve çözümünün neler olduğunu izah etti.

5.1. Savrun'un Yatak Değiştirmesi ve Sonuçları

Kozan mutasarrıfının raporuna göre Kadirli'deki sorunların kökeninde 1874 tarihinde Savrun suyunun Anberin Arkı'ndan yatağını değiştirmesi ve bunun yol açtığı sonuçlar yer almaktaydı.⁷⁹ Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

a) *Arazilerin kullanılamaç hale gelmesi:* Dere yatağının değişmesiyle Fırka-i İslahiye marifetiyle kurulan köylerden Kerimli, Hamidiye ve Küçük Durmuş Sofulu köylerindeki evler ile araziler su altında kalarak hemen tamamen imha olmuş; Tozlu, Çınar ve Çıyanlı köyleri de kısmen zarar görmüştü. Savrun suyunun bu baskını neticesinde bölgedeki 60-70 bin dönümlük çok geniş bir arazi bataklık haline gelmişti.

b) *Hastalıkların yayılması:* Bu büyük bataklık alanının şehre yakın olması nedeniyle kazanın havası tamamıyla değişmiş, halkın büyük bir kısmı çeşitli hastalıklara maruz kalmıştı. Bataklığa yakın olan köyde yaşayan halkın batınları şişip dalak hastalığına maruz kalmışlar, bazıları ise nesillerinin kesilmesine yol açacak hastalıklara yakalanmışlardı.

c) *Asayişin bozulması:* Su baskını neticesinde bataklığın ötesinde berisinde oluşan ve adeta bir orman şeklini alan sazlıklar ise eşkiya ve bir takım canavarlara sığınma yeri olmuştu. Bu nedenle kaza, Kozan ve Adana yollarıyla Kozan-Osmaniye-İskenderun yolları güzergâhında olduğundan bu istikamette selamet içerisinde bir yolculuk yapılması mümkün değildi.

d) *Hayvancılığın sekteye uğraması:* Senede binlerce inek, çift öküzü, at ve kısrak gibi iyi cins hayvan yetiştiren köy halkının dağılmasıyla önemli bir ticaret metaı da ortadan kalkmıştı.

⁷⁹ BOA, Y.Mtv, 95/11, 10 Nisan 310/22 Nisan 1894.

e) *Vergi gelirlerinin düşmesi, hazinenin zarara uğraması:* Fırka-i Islahiyye tarafından kurulan Çınar, Çiyanlı ve Kırıntı gibi köylerde yaşayan halk, dere yatağının değişmesi sebebiyle susuz kaldıklarından öteye beriye dağılarak tarımsal üretim yapamaz hale gelmişlerdi. Bunun gerek halk ve gerekse devlet gelirleri açısından birçok olumsuz sonucu olmuştu. Üretim düşünce vergiler azalmış ve hazine zarara uğramıştı. O dönemde vergilerin tarım ve hayvancılığa dayalı olduğu düşünüldüğüne kayıplar konusunda devlet yetkililerinin neden hassas davrandıkları daha iyi anlaşılabilir. Tamamen harap olan Kerimli, Hamidiye ve Aşağı Durmuşsofulu köylerinin arazi, emlak ve temettuat vergileri bulunan 13.158 kuruşun 5.200 kuruşa, Kerimli ve Hamidiye köylerinin 41.000 kuruş olan aşarı 1.660 kuruşa, Tozlu köyünün 6.062 kuruştan ibaret olan vergisinin 2.762 kuruşa indiği belirtilmişti. Rakamlar halkın ve devletin ne kadar büyük kayıplara uğradığını göstermekteydi. Mutasarrıf susuzluk nedeniyle kazanın sebze bahçesi ve hatta ağaç gölgesinden mahrum kaldığını belirtmişti.⁸⁰

5.2. Çözüm Önerileri

Savrun'un yatak değiştirmesi üzerine çare olarak ya araziyi kurtarma ya da satıp kurtulma şeklinde çıkış yolu aranmıştı. Belki bu maksatla 1881'de Adana valisi Abidin Paşa yanında mühendisler olduğu halde Kadırlı'ya kadar gelmiş hal çareleri aramıştı. Hâlbuki halk, arazilerinin yabancı ellere yahut birkaç büyük zenginine eline düşmesine karşı çıkıyorlardı. Vatandaşlar tapuyla kendilerine verilen arazi üzerindeki haklarını kaybetmekten korkuyorlardı. Bu endişeler içerisinde halk,1881 tarihinde kendi arasında topladığı 700 lira ile bir saat mesafedeki bir noktadan kaza içine su getirmişlerdi. Ancak Savrun'un bir ara taşması ve halkın bilinçsizliği nedeniyle arkları tamir etmemeleri nedeniyle bu su yolu tahrip olmuştu.

Mutasarrıf, yatağın değiştiği yere bizzat giderek tespitte bulunmuştu. Buna göre Savrun'un eski yatağına çevrilmesi için 200 metre kadar bir ark açılması yeterliydi. Bunun için de 250 liraya ihtiyaç vardı. Kasaba içinde su yoktu ve vaktiyle yapılan suyolları sağlam olduğundan su getirme işi için de 250 liraya ihtiyaç vardı. Halkın perişan olması nedeniyle söz konusu toplam 500 liralık meblağın halktan toplanma imkânı yoktu. Eğer bu işlem yapılmazsa arazinin birkaç kişinin eline düşme ihtimali vardı. Mutasarrıf, arazinin halkın elinden çıkarak birkaç kişinin eline geçebileceği meselesine özel bir önem veriyordu. Bu husus taşrada yerel ağaların gücünü kırma veya kırılmış gücünün yeniden ortaya çıkması karşısında devlet adamlarının refleksini göstermesi bakımından önemliydi. Şimdi bunu bir tehdit olarak gösterip halkın yanında yer alarak merkezi yönetimden halk lehine ödenek alma peşine düşüyordu.

Arazisi bataklık altında kalanlara arazileri ücretsiz olarak geri verilmeli, köyler masrafsız olarak yeniden kurulmalı, böylece tekrar göçebelige dönen halk

⁸⁰ BOA, Y.Mtv, 95/11, 10 Nisan 310/22 Nisan 1894.

yerleşik hayata geçirilmeliydi. Kasaba içerisine getirilecek su ile padişah adına çeşmeler yapılmalıydı. Bir de bataklığın kurutulmasıyla 30-40 bin dönüm kadar bir sahipsiz boş arazi meydana çıkacaktı. Bu arazinin bedel karşılığı parça parça satılması ile para elde edilebilirdi. Mutasarrıf elde edilecek bu paranın harcanması için çok önemli bir kalem bulmuştu. Ona göre Kadirli'deki Müslüman halkın cahillikleri insaniyet adına acınacak haldeydi. Arazi satımından elde edilecek para ile kaza merkezi civarında bulunan köylere okullar yaptırılmalıydı.

1865'te başlayan yerleşik hayata geçme, tarımsal üretimi artırma, daha medeni bir hayat mücadelesi XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde yeterince başarılamamıştı. Başarısızlığın sebebini sadece halkın alışkanlıklarına yüklemek doğru değildir. Devlet görevlilerinin çeşitli beyanları dikkate alındığında meselenin sanıldığı kadar basit olmadığı anlaşılmaktadır. İnsan faaliyetlerini sevk ve idare eden etkenlerin karmaşıklığı, Kadirli ve civarındaki insanlarda da elbette görülmekteydi. Doğası itibarıyla insan hep daha iyisini ister. Halka sunulan yerleşik hayatın getirdiği birçok avantaj vardı. Yerleşik hayata geçiş sürecinde bedelsiz arazi verilmesi, üretimin teşvik edilmesi, çadırda ve "hu"da değil de taş ve kiremitten evlerde oturma sunulan imkânlardandı. Ancak bu hayatın getirdiği meşakkatler hiç de az değildi. Kozan mutasarrıfının 1894 tarihli raporunda belirttiği gibi insanlar yazın çok büyük sıkıntılarla mücadele etmekteydiler. Şehir ve köylerin hemen yakınında oluşan bataklıklar, yazın havanın aşırı ısınmasıyla insan hayatını son derece olumsuz etkilemekteydi. Dönem itibarıyla sıtma gibi ölümcül hastalıklar insan hayatını tehdit etmekteydi. Kozan mutasarrıfı, çevre şartlarına bağlı sebeplerle halkın karınlarının şiştiğini, insan neslini kesen hastalıkların görüldüğünü dile getirmekteydi.

İnsan hayatını korumaya yönelik tedbirlerin yetersiz olduğu bir dönemde medeni ve ekonomik şartları iyileştirmenin yetersiz hatta anlamsız kalacağı kesindi. Hazine gelirleri, üretim artışı, yerleşik hayat gibi meseleler elbette önemliydi ancak can güvenliğinin sağlanması çok daha önemliydi. Bu sağlanmadan zora dayalı tedbirlerle, çadır yırtmakla, tehditle halkı istenilen kalıba sokmanın ne kadar zor olduğu anlaşılmaktaydı. Nitekim 1880'lerde 900'ler civarında olan hane sayısı 1894'te 150'ye düşmüştü. Nüfusa bağlı olarak vergi gelirlerinde de ciddi azalmalar söz konusuydu. Yine 1880'lerin ilk yarısında 50.000 liraya ihale olunan kazanın aşar vergisi bedeli 3.000 liraya kadar düşmüştü. Bilindiği üzere tarımsal üretim vergisi olan aşar gelir vergisiydi ve genelde onda bir oranında alınmaktaydı.

Yakın köyler bir yana şehir halkı bile susuz durumdaydı. Şehirde ve muhtemelen yakın köylerde sağlıklı içme suyu temin etmek bir hayli zordu. Su baskınına uğrayan ve civarındaki köylerde daha yakın zamana kadar tulumba sularının içme suyu olarak kullanıldığı düşünüldüğünde 1800'lerin ikinci yarısındaki şartları tahmin etmek güç değildir. Bütün bu gelişmelerin etkisiyle halk, şehri ve yerleşik hayatı benimsemiyor, yazın suyu ve havası temiz yaylalara

gitmek zorunda kalıyordu. Devletin halkın ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalması, yaşanabilir bir çevre oluşturamaması, ekonomik ve sosyal hayata istediği gibi şekil vermesini engellemekteydi. Öte yandan halkın yüzyıllardır süregelen alışkanlıklarını kolayca terk etmesi bir hayli zordu.

SONUÇ

Daha önceleri Dulkadiroğullarının önemli bir şehri hatta Cevdet Paşa'ya göre kışlık merkezi olan Kadirli, XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde terk edilmiş adeta harabe bir yer görünümündeydi. II. Mahmut'la başlayıp Abdülmecit döneminde Tanzimat reformlarıyla devam eden devleti modernize etme çabaları henüz ülkenin bu toprağına kadar ulaşmamıştı. Devletin modernize edilmesi kapsamında güçlü bir merkezi idare hedeflenmekteydi. Bundan kasıt ise yerel âyanın halk ve devlet üzerindeki etkisinin kınılması, yetkili ve etkili devlet memurları, düzenli vergi toplanması, ordu için kolay asker toplama, her dinden vatandaşın can, mal ve namus emniyetinin sağlanması gibi hususlardı.

Kadirli, devletin hedefleriyle uyuşmayan bir özellik arz ediyordu. Halkın hemen tamamı göçebeydi. Bir yanda Bozdoğan aşireti gibi güçlü bir aşiret, diğer yanda Sis (Kozan)'teki Kozanoğullarıyla işbirliği halinde bulunan Müftüzadeler vardı. Verimli toprakların bulunmasına rağmen halk geleneksel ürünleri yetiştiriyor, ticari tarıma yönelik bir faaliyette bulunmuyordu. Ticari tarımın başat ürünü olan pamuğun hasat zamanı halkın yaylada bulunduğu döneme denk geldiği gibi bu ürünü yetiştirmenin kârlı bir iş olup olmadığı da yeterince bilinmiyordu.

Osmanlı ve cumhuriyet dönemi Türk modernleşmesinin genel karakteristiği yukarıdan müdahale şeklinde olduğundan, Kadirli ve civarı da bu durumdan nasibini aldı. Toplumun kendiliğinden değişmesi beklenmedi. Yöneticiler muhtemelen kendi halinde bırakılması durumunda yakın zamanda bir şeyin değişmeyeceği kanaatindeydiler. Yani mevcut toplumsal ve idari yapı öylece devam edip gidecekti. Mevcut yapının devamında devlet ve halk açısından bir fayda yoktu. Yerleşik olmayan hareketli bir toplumda vergi toplamadan asayişe ve eğitime kadar birçok sorun yaşanmaktaydı.

Fırka-i Islahiyye'nin 1865'te bölgeye gelmesi Kadirli için bir milat oldu. Devletin en temel görevleri olan adalet, asayiş ve eğitim faaliyetlerinin yürütülmesi için önemli adımlar atıldı. Ancak uzun yıllar boyu süregelen yapıyı birden sihirli bir dokunuşla değiştirmek mümkün değildi. Şehrin içinden geçen Savrun Çayı tarımsal üretime yönelmiş bir yer için önemli bir fırsattı. Fakat dere yatağının iyi ıslah edilememiş olması fırsatı felakete dönüştürebiliyordu. Kozan Sancağı Mutasarrıfının raporuna bakılırsa Savrun'un 1874'teki yatak değiştirmesi yalnız önemli tarımsal üretimde bulunan köyleri değil aynı zamanda şehir merkezini de ciddi şekilde etkilemişti. Bu olay zaten gönülsüz bir şekilde

yerleşilen bu toprakların terk edilmesine ve göçebelğe dönüşe sağlam bir bahane teşkil etti.

Şehir merkezinde yaşayan halk, kendilerine verilen arazilerin uzakta olduğundan bahisle şehirden ayrılmak istiyordu. 1865'ten yüzyılın sonlarına gelindiği halde yöneticiler, hâlâ halkı yerleşik hayata geçirme ve yerleşik hayatta tutma mücadelesi veriyordu. Çeşitli sebeplerle yerleşik veya göçebe nüfus oranında sürekli bir değişim söz konusuydu. Kaza nüfusunun XIX. yüzyılın sonlarındaki durumuna dair bazı verilere sahibiz. Buna göre kazada 1891'de 477 Gayrimüslim, 14.109 Müslüman⁸¹; 1894'te 14.601 Müslüman, 759 Gayrimüslim⁸² ve 1900'de de 14.001 Müslüman 696 Gayrimüslim yaşamaktaydı.⁸³

Nüfusu iskân etme çabaları içinde yerel âyanın yeri de önemliydi. Dönemin en önemli yerel âyanı Müftüoğullarıydı. Devlet otoritesinin buraya etkin bir şekilde gelmesiyle ayrıcalıklarından hangilerini kaybettiğini mevcut kaynaklardan anlamak mümkün değildir. Ancak Kozanoğlu isyanına destek vererek devlet dairelerin işgal edip resmi evraka el koyması işlerinin eskisi kadar iyi gitmediğini göstermektedir. Daha önce devlete ait bazı görevleri uhdesine almış bir ailenin devletin gelmesinden rahatsızlık duyması doğaldır. Resmi kayıtlara yansıdığı kadarıyla devlet yetkililerinin ve halkın güçlü ailelerden hazzetmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Kozan Mutasarrıfı, su altında kalan geniş arazinin birkaç elde toplanmasından endişe duymaktaydı. Bu aynı zamanda toprak sahibi ortalama vatandaşın da endişesiydi. Ailenin 1878'deki isyan sebebiyle devlet nezdinde itibar kaybettiği muhakkaktır. Ancak bunu tamir etmek için uzun süre beklememişlerdir. Ülkenin başka yerlerindeki âyanlar gibi toplum ve devlet katındaki etkilerini sonraki dönemde de devam ettirmişler, bu etki Cumhuriyet döneminde de devam edip yakın zamanlara kadar kendisini hissettirmiştir.

XIX. yüzyılın sonuna doğru 1894'te Adana valiliğince hazırlanan yıllıktaki bilgiye göre Kadirli, oldukça verimli araziye sahipti ve ziraat ve sanat (hırfet) bakımından Kozan Sancağına bağlı diğer kazalardan daha ileriye. Halkın bir kısmı ziraat, bir kısmı kilim ve çuval gibi dokuma işi ile geçinmekteydi. Burada yetiştirilen pirinç vilayet merkezinde rağbet görmekte ve civara da gönderilmekteydi.⁸⁴ Kaza, son otuz beş yıl içerisinde geçirdiği derin değişim ve dönüşümle XX. yüzyıla girmiş bulunmaktaydı.

⁸¹ *Salname-i Vilayet-i Adana*, 1309/1891, s. 151-152.

⁸² *Salname-i Vilayet-i Adana*, 1312/1894, s.76-77.

⁸³ *Salname-i Vilayet-i Adana*, 1318/1900, s.163.

⁸⁴ *Salname-i Vilayet-i Adana*, 1312/1894, s.76-77.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.MKT. UM), 128/28, 29 Safer 1275/8 Ekim 1858.

Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri (MVL),
270/55, 5 Cemaziyülevvel 1270/3 Şubat 1854,
2 Cemaziyühahir 1277/16 Aralık 1860,
609/19, 29 Cemaziyühahir 1277/12 Ocak 1861,
609/19, 7 Receb 1277/19 Ocak 1861,
609/19, 15 Receb 1277/27 Ocak 1861,
609/19, Selh-i Şaban 1277/12 Mart 1861,
627/14, 3 Ramazan 1278/5 Mart 1862,
1059/69, 05 Şaban 1283/12 Aralık 1866.

İradeler-Meclis-i Vala (İ. MVL),
572/25703, 5 Zilkade 1283/11 Mart 1867,
572/25703, Lef 2.

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT),
2490/24, 2 Mayıs 1317/15 Mayıs 1901,
645/71, 19 Kanun-ı sani 318/1 Şubat 1903.

İrade Dâhiliye (İ.DH),
786/63910, 12 Şevval 1295/9 Ekim 1878,
774/63032, 5 Teşrinievvel 1294/17 Ekim 1878,
786/63910, 11 Şevval 1296/28 Eylül 1879,
799/64779, 2 Receb 1296/22 Haziran 1879,
799/64779, 14 Temmuz 95/26 Temmuz 1879,
799/64779, 7 Şaban 1296/27 Temmuz 1879,
786/63910, 11 Şevval 1296/28 Eylül 1879.

Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y.PRK. UM),
14/20, 23 Cemaziyühahir 1306/24 Şubat 1889,
14/20, 25 Kanun-ı sani 1304/6 Şubat 1889,
14/20, 4 Şubat 1304/16 Şubat 1889.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.Mtv), 95/11, 10 Nisan 310/22 Nisan 1894.

Cevdet Dâhiliye (C.DH), 11/501, 6 Şevval 1207/17 Mayıs 1793.

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE), 42/240.

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD), 2121/26, 24 Şaban 1302/8 Haziran 1885.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS),

159/74, 26 Eylül 94/8 Ekim 1878,

159/74, 2 Teşrin-i evvel 94/14 Ekim 1878,

159/74, 19 Şevval 95/16 Ekim 1878.

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT), 645/71, 19 Kanun-ı sani 318/1 Şubat 1903.

İrade Taltifat (İ.TAL), 440/20, 24 Zilkade 1325/29 Aralık 1907.

Tetkik Eserler ve Süreli Yayınlar

Bulduk, Üçler, “Bozdoğan Yörükleri ve Yaylak-Kışlak Sahaları,” *Anadolu’da ve Rumeli’de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri*, Tarsus, 2000.

Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, Hazırlayan: Prof. Cavit Baysun, Ankara, 1991.

Cevdet Paşa, *Tezâkir* 40-Tetimme, Hazırlayan: Prof. Cavit Baysun, Ankara, 1991.

Çadırcı, Musa, “Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840-1876)”, *Bellekten*, cilt: LIII, sayı: 206, 1989.

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara, 1997.

Demir, Alparslan, “Bozdoğan Teşekküllerinin Tarihi Gelişimi,” *Anadolu’da ve Rumeli’de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri*, Tarsus, 2000.

Halaçoğlu, Yusuf, “Fırka-i Islâhiye ve Yapmış Olduğu İskân” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Mart 1973, sayı:27.

Halaçoğlu, Yusuf, “Fırka-i Islahiyye,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt:13, İstanbul, 1996.

Kurt, Yılmaz, *Çukurova Tarihinin Kaynakları V, 1563 Tarıblı Kars-ı Maraş Sancağı Mufassal Tabrir Defteri*, Ankara, 2011.

Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul, 1987.

Ortaylı, İlber, *Tanzimatdan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, İstanbul, 1985.

Özkaya, Yücel, “Kaymakam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt:25, İstanbul, 2002.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, cilt:3, İstanbul, 1983.

Salname-i Vilayet-i Adana, 1309/1891.

Salname-i Vilayet-i Adana, 1312/1894.

Salname-i Vilayet-i Adana, 1318/1900.

- Saydam, Abdullah, “Orta Anadolu’daki Aşiretlerin İskânı (1839-1853), *Prof. Dr. Bayram Kodaman’a Armağan*, Samsun, 1993.
- Saydam, Abdullah, “Tanzimat İlkelerinin Aşiretlere Uygulanmasına Bir Örnek: Boynuincelü Aşireti”, *Türk Kültürü*, Sayı:503-504, Mart-Nisan 2005.
- Saydam, Abdullah, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Aşiretlerin İskânına Dair Gözlemler,” *Anadolu’da ve Rumeli’de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri*, Tarsus, 2000.
- Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih*, İstanbul, 1985.
- Yavuz, Nuri, “Fırka-i Islahiye Ordusunun Özellikleri ve Faaliyetleri”, *Akademik Bakış*, sayı:10, Yaz 2012.
- Yinanç, Refet, *Dulkadir Beyliği*, Ankara, 1989.

